

STAATSRECHT IN BEWEGING

Omdraainummer
met
KLEIO

INTERVIEW

IN GESPREK MET
RECHTSGELEERDE
OVER STAATSRECHT

INSPRAAK

POLITIEKE
PARTICIPATIE
ZEGGENSCHAP
EN BURGERRAAD

MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

OORLOG OF
MILITAIRE OPERATIE?
CONCEPT-CONTEXT

ACHTERGROND

KOLONIALE
ERFENIS
HEDEN EN
VERLEDEN

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat

Beleef politiek Den Haag met de klas!

'Mevrouw, waar zit Mark Rutte?' Een goede vraag en dé kans om het verschil uit te leggen tussen kabinet en parlement. Want heeft de minister-president wel een vaste plek in de plenaire zaal? Waar kan je deze vragen beter beantwoorden dan in de Kamer zelf?!

Tijdens een gratis educatief programma van ProDemos in politiek Den Haag komt de politiek tot leven voor jouw leerlingen. Het doel van onze programma's is om hen op een laagdrempelige en interactieve manier te laten ervaren dat politiek geen ver-van-je-bedshow is. Verwacht dus veel bijzondere werkvormen, zoals een Kamerdebat-simulatie en het DemocratieLAB. Een bezoek aan de Tweede Kamer zit in ieder programma.

Inschrijven

Inschrijven kan nu voor de eerste helft van het schooljaar '22-'23. Vanaf dinsdag 11 oktober kun je je klassen aanmelden voor de periode januari – juli 2023. prodemos.nl/beleefpolitiekdenhaag

Is Den Haag te ver weg? Onze begeleiders komen graag naar je toe! Bijvoorbeeld voor het programma Parlement op School. Kijk in onze keuzehulp welke programma's het beste bij jouw leerlingen, doelen en mogelijkheden passen. prodemos.nl/keuzehulp

SPECIAL

Afgelopen zomer verbrak Mark Rutte een nieuw record. Hij mag zich inmiddels de langstzittende premier van Nederland noemen. Voor veruit de meeste leerlingen en veel studenten betekent dit dat ze geen 'actieve herinnering' aan een andere premier hebben. Tijdens een les verwijzen naar de politieke stijl

van de voorganger van Rutte, Jan Peter Balkenende, levert voor leerlingen niet het sprekende voorbeeld op waar je als docent in de lessen over politieke besluitvorming naar zoekt. Vergelijkingen maken met premiers over de grens is per definitie lastig vanwege de verschillende staatsbestellen en de wijze waarop de positie van de premier wordt ingevuld. Daarom grijpt menig docent terug op historische gebeurtenissen die bepalend zijn geweest voor de wijze waarop onze processen van politieke besluitvorming anno 2022 tot stand komen. Wat is de oorsprong van de ministeriële verantwoordelijkheid? Wat was en is de invloed van rechterlijke uitspraken op wetgeving? Hoeveel invloed had de burger vroeger op het proces van

politieke besluitvorming vergeleken met nu? Voor dit unieke themanummer reiken de redacties van *Kleio* en *M&P* verschillende perspectieven aan op buitengewoon interessant maar tegelijkertijd complexe politieke vraagstukken die zowel in de lessen geschiedenis, maatschappijleer als burgerschap aan bod kunnen komen. Vraagstukken waarin leerlingen in eerste instantie niet of nauwelijks zijn geïnteresseerd, maar waarover zij tijdens of na de les toch gaan nadenken. Wie na het lezen van deze special op zoek is naar nog meer gespreksstof voor in de les over politiek en inspraak, raad ik zeker aan de lezing van Eva Rovers bij te wonen (zie pagina 20 en 21). Met al deze lessen in aantocht wens ik jullie een inspirerend schooljaar toe!

IVO PERTIJS

hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

3 REDACTIONEEL	12 MINISTERIËLE VERANTWOORDELIJKHEID	22 MEDIACONSUMPTIE	32 MAATSCHAPPIJKUNDE
4 STAATSRECHTGELEERDE OVER RECHTSSTAAT	14 ZEGGENSCHAP	24 CONCEPT-CONTEXT	34 LESSUGGESTIE
7 COLUMN	16 INTERVIEW ONDERWIJSMINISTER	26 TOEKOMST JONGEREN	35 WERKVORM
8 TEGENMACHT	18 GRONDRECHTEN	28 KOLONIALISME	36 NVL
10 LIBERALISME	20 VOORPUBLICATIE	30 INLICHTINGENDIENSTEN	38 COLUMN

04

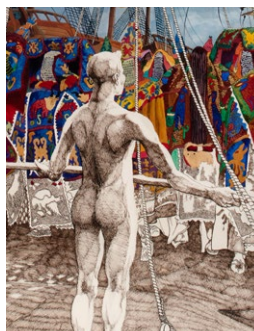
16

28

28

30

INTERVIEW MET STAATSRECHTGELEERDE AALT WILLEM HERINGA

**‘WAT ZIE JE ZELF
ALS IDEALE
SAMENLEVING?’**

Aalt Willem Heringa is emeritus hoogleraar Vergelijkend constitutioneel en administratief recht aan de Universiteit van Maastricht. Hij is een van de auteurs van het handboek *Staatsrecht*.^{*} *Maatschappij & Politiek* sprak met hem over democratie, de rechtsstaat en het toetsingsrecht.

IVO PERTIJS

Veel opleidingen zijn een soort *black letter*-opleidingen. Je leert de regels en dan weet je hoe het zit. Bij het staatsrecht weet je dan helemaal niet hoe het zit. Sommige begrippen zijn voor velerlei uitleg vatbaar of de verhouding van begrippen varieert al naar gelang de omstandigheden, benadrukt Aalt Willem Heringa aan het begin van het gesprek. Neem het functioneren van een staat. Om een staat op zijn kwaliteit te kunnen beoordelen, maakt de hoogleraar gebruik van een drieslag. 'De eerste kern is effectiviteit. Als een staat geen span- en daadkracht heeft, dan heb je geen staat. De noodzaak van die span- en daadkracht varieert van omstandigheden. Als een land in oorlog is leg je andere criteria aan dan wanneer een land dat niet is. De tweede

kern is het idee van democratie. Je moet zoveel mogelijk recht doen aan inspraak en zeggenschap van burgers. De derde kern is de bescherming van rechten van burgers. Een staat die dat niet doet, is geen decente staat. Staten zoeken tussen die drie belangen permanent de juiste balans. Als er een overstroming is, dan moet je niet te veel lullen, maar die dijk fixen. In dat geval neger je even de belangen van de mensen die daar een huis hebben. In tijden van pais en vree kun je meer recht doen aan democratische opvattingen en meningsverschillen. De coronatijd is een prachtig voorbeeld daarvan. Burgers moesten bepaalde vrijheden inleveren om de staat de kans te geven om dat te doen waar het ook voor is, namelijk kwetsbaren en de gezondheidszorg beschermen. Dat is ook een belang van ons allen', concludeert Heringa.

ONDEMOCRATISCH

Aan de beoordeling van het functioneren van een staat gaat een vraag vooraf. Heringa stelt de vraag zelf en legt uit waarom een bekende maar beknopte definitie niet voldoende is: 'Wat is een staat? Het uitoefenen van gezag op een bepaald grondgebied. Komt daar ook niet iets van kwaliteit bij kijken? Zo kom je weer op die drieslag. Een rechter die over de mondkapjesplicht oordeelt denkt over deze belangen na en weegt ze af. Er is niet één goed antwoord. Ook de Urgenda-uitspraak komt uit de drieslag voort. De rechter stelde dat de overheid aan haar eigen regels en normen is gebonden. In dat geval is het maar zo dat dit de consequenties zijn', zegt Heringa. De uitspraak leidde tot discussie over de vraag wie in een rechtsstaat het laatste woord heeft. 'Dit is de bekende discussie over het toetsingsrecht. Misschien is het

'De regering voert uit wat het parlement denkt. Zo is het allang niet meer.'
(foto: RVD/Valerie Kuypers)

wel goed dat de rechter in deze zaak opkwam voor de belangen van mensen die niet mochten stemmen, zoals jongeren. Was het ingrijpen door de rechter ondemocratisch? Sommigen zeggen ja. Ik zeg nee. Daar kun je een discussie over voeren. Als studenten vinden dat het ondemocratisch is als een rechter ingrijpt, dan vraag ik naar voorbeelden. Meestal blijft het bij één voorbeeld, namelijk Urgenda. Ik vraag vervolgens of ze weleens over het stakingsrecht hebben nagedacht. De rechter heeft dat geregeld. De rechter is ook begonnen met het recht op euthanasie. De wetgever nam dit over. Tijdens de coronacrisis stelde de rechter dat verhuurders niet de volledige huurprijs mochten rekenen voor ondernemers als die geen omzet draaiden. Dat is een aanpassing van het huurrecht. Studenten vinden dat de rechter had moeten ingrijpen in de Toeslagenaffaire. Studenten zijn net als wij niet altijd even consequent', stelt Heringa.

RECHTER

In het handboek *Staatsrecht* beschrijven de auteurs de verschuiving van het primaat van de wetgever naar het bestuur. Het is de vraag of dit een zorgelijke ontwikkeling is. 'Wel als je kijkt naar het oorspronkelijke model waarin de ultieme zeggenschap uit het parlement komt. De regering voert uit wat het parlement denkt. Zo is het allang niet meer. De regering kreeg extra macht na het ontstaan van de verzorgingsstaat en het is de regering die op het niveau van de

Europese Unie afspraken maakt met beperkte parlementaire controle daarop. Het is een gegeven dat we zoveel van de staat verlangen dat je daarvoor een groot uitvoerend apparaat nodig hebt om dat te doen. Diegenen die op dat apparaat zitten, nemen het voortouw', vertelt de hoogleraar. Vervolgens verwijst hij naar afspraken die coalitiepartijen in regeerakkoorden maken. Heringa: 'Daar kun je van alles vinden, maar dit is een niet te reguleren ontwikkeling. Je kunt wel voor voldoende beschermingsmechanismen zorgen om bij te dragen aan de controle op datgene wat de regering doet. Als het parlement dit onvoldoende doet, omdat de meerderheid van het parlement medeplichtig is aan het regeringsbeleid, dan moet de tegenmacht ergens anders vandaan komen, bijvoorbeeld door beter te luisteren als de Nationale ombudsman waarschuwt of door rechters instrumenten te geven om te kunnen ingrijpen. De tegenmacht zoek je in de instituties.' Volgens Heringa werd de Nationale ombudsman in de Toeslagenaffaire helemaal niet serieus genomen. 'De Raad van State en de rechterlijke macht lieten het eveneens afweten. Dat is droevig. Door het ontbreken van het toetsingsrecht vonden rechters het lastig om te zeggen dat de wetgeving niet deugt. Ik zou zeggen: "Rechters, trek je niets aan van het ontbreken van het toetsingsrecht en zeg er iets van als een wet niet deugt" of: "Wetgever, accepteer tegenmacht. Je kunt het niet alleen". Vorig jaar schreven we

voor de Eerste Kamer een rapport over het toetsingsrecht. Nu komt de regering met een nota waarin ze alle alternatieven op een rijtje zet. Het is een gebed zonder eind', stelt de staatsrechtgeleerde vast.

TOETSINGSRECHT

Volgens Heringa ligt het toetsingsrecht politiek ingewikkeld. 'Zowel de VVD als het CDA vinden het toetsingsrecht ondemocratisch. Ze verwijzen daarbij naar het Urgenda-arrest, maar in die zaak ging het niet om toetsing van wetten aan de Grondwet. Het voorbeeld is irrelevant. Een ander argument is dat er eindeloos aan verdragen wordt getoetst. We telden dit. Het gaat om een dozijn wetten die de rechter sinds de jaren zestig in strijd bevond met verdragen. Nou, dat is niet erg veel. Het ging veelal om wetten waarin bijvoorbeeld een onderscheid werd gemaakt tussen man en vrouw in de sociale zekerheid, zoals in de oude Algemene Weduwen en Wezenwet. Het parlement had dit laten sloffen. Het meest recente voorbeeld, dat niet in onze telling is opgenomen, is de vermogensrendementsheffing. Vijf jaar geleden zei de Hoge Raad tegen de wetgever dat die regeling discriminerend en in strijd met eigendomsrechten is. In het regeerakkoord van 2021 stond dat de regering pas in 2025 aan een aanpassing toekomt. Het regeerakkoord verscheen vlak voordat de Hoge Raad weer een zaak over box 3 kreeg. De Hoge Raad oordeelde vervolgens dat de regeling in strijd met het verdrag is en de wet niet meer

mag worden toegepast. Dit vind ik een voorbeeld van een wetgever die tegen-sprekers eens serieus moet nemen', zegt Heringa.

RIJTJE

De laatste jaren is er regelmatig kritiek op het functioneren van de Nederlandse rechtsstaat. De emeritus hoogleraar benadrukt dat jongeren verder moeten kijken dan alleen kenmerken die zij leren. Heringa: 'Ook mijn studenten maken van de rechtsstaat een rijtje. Achter het rijtje zit een ratio: het beschermen van fundamentele waarden en beginselen zoals het niet willekeurig behandelen van mensen. Of dat je als overheid je macht niet oppressief uitoefent. Of je dit via de machtenscheiding of op een andere manier beperkt is niet zo relevant. Universitaire studenten krijgen liever een casus en willen het goede antwoord horen, maar het antwoord hangt vaak van de redenering af.'

In de praktijk blijkt ook democratie een lastig begrip om aan jongeren uit te leggen. De hoogleraar vindt vooral het serieus nemen van burgers in een democratie belangrijk. Heringa: 'Dit heeft niet alleen met respect voor burgers te maken. De democratie is een van de weinige regeringsvormen waarbij je zonder al teveel bloedvergieten op een vreedzame wijze van machthebbers wisselt. Dit kan weleens lastig zijn, zoals in de Verenigde Staten, maar dit is beter dan het onthoofden van je voorganger. Studenten zijn geneigd te denken dat de meerderheid beslist. Dit is ook zo, maar tegelijkertijd is dit naïef. Soms vind je dat de meerderheid iets niet zou mogen beslissen, zoals de invoering van de doodstraf. Dit is in strijd met een van de kernen van de drieslag die ik eerder noemde, namelijk de bescherming van mensen. Of het afschaffen van het hoger beroep in strafzaken. Dat is heel efficiënt en

goedkoper, maar is niet in het belang van onschuldigen of de kwaliteit van het strafproces. Een democratie is een regeringsvorm die niet iedereen zijn zin geeft en zijn feilen heeft, maar ik weet geen beter model.'

VERGELIJKING

In de lessen maatschappijleer vergelijken docenten de Nederlandse democratie met regeringsvormen in andere landen. Dit roept vooral nieuwe vragen op. 'Als Rome de ideale situatie is, dan kun je daar op verschillende manier heen. Voor de scheiding van machten kun je het Amerikaanse model kiezen waarbij de machten niets met elkaar te maken mogen hebben of je kiest voor het Europese model waarbij je instanties en instituties dwingt om samen te werken. Niemand kan zonder een ander iets doen. Daarmee realiseer je precies hetzelfde. Welk model is beter? Dat hangt af van wat je voor ogen hebt. De Europese

(advertentie)

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat

wo 12 -
do 13 okt
&
wo 16 -
do 17 nov

**Ga mee
op Docentenreis
naar Brussel en ontdek
alle ins en outs van
de Europese Unie!**

In het najaar van 2022 organiseren ProDemos en het Huis van Europa twee studiereizen voor docenten (in opleiding) naar Brussel. In twee dagen tijd kom je van alles te weten over de Europese Unie, zodat je na afloop deze nieuwe kennis over kunt brengen op jouw leerlingen of studenten. We brengen een bezoek aan diverse Europese instellingen en hebben de gelegenheid om in gesprek te gaan met Nederlanders die aldaar werken.

Kijk voor meer informatie en het aanmelden op prodemos.nl/docentenreis

context leidt tot minder *deadlocks*, dan de Amerikaanse, maar niet altijd. Wat zie je zelf als ideale samenleving? Het Britse kiessysteem vind ik inmiddels tot grotere kans op ontsporingen leiden dan het Nederlandse model van evenredige vertegenwoordiging. In Nederland beklaagden mensen zich dat er alleen maar compromissen worden gesloten, maar dit zorgt er wel voor dat niet één iemand het voor het zeggen heeft. Boris Johnson wilde het parlement tijdens de Brexit buitenspel zetten. In de Nederlandse context is dit ondenkbaar. In Polen leidt één partij aan de macht tot andere wantoestanden. Functioneert het Nederlandse parlement, ondanks alle nadelen, misschien wel beter? Wil je snel duidelijkheid na de verkiezingen of wil je ons model van pappen en nathouden? vraagt Heringa zich hardop af.

WILLEKEUR

In het handboek stellen de auteurs dat de Nederlandse wetgevingsmachine permanent draait. 'Niemand wordt geacht de wet te kennen, behalve dan dat je doorhebt dat bepaalde zaken niet horen. Misschien weet je niet precies hoe het zit. De overheid moet - en daar schort het in Nederland aan - ervoor zorgen dat je gemakkelijk een antwoord op je vraag kunt vinden als je iets wilt weten. Moet ik een vergunning voor mijn dakkapel of zonnepanelen aanvragen of toch niet? Niemand kent al die regels, maar je moet ze wel kunnen vinden', vertelt Heringa. 'Wat eigenlijk nog zorgelijker is, is de halfwaardetijd van regels. Drie jaar nadat een regel is gemaakt doet de wetgever het tegenovergestelde. Eerst kregen alle studenten een beurs, vervolgens werd het studieleenstelsel ingevoerd en een aantal jaar later wordt het weer afgeschaft. Nu is er een groep die met een studieschuld van dertig- of veertigduizend euro zit. Dit oogt willekeurig. Dit is wel de ultieme uitkomst van een democratie. Hoe verhoudt zich dan rechtszekerheid tegenover democratie?', besluit de hoogleraar. ♦

STEF

LAATSTE LES

Achteraf had ik mijn laatste echte les maatschappijleer allang gegeven. Voor me zat 4-kader-maatschappijkunde. Hun laatste les voor de eindexamens was ook mijn laatste les als leraar maatschappijleer. Alleen nog maar *Methode M*.

Toen ik, met enig sentiment, in de voorlaatste les aankondigde dat deze komende vrijdag mijn laatste les als leraar maatschappijleer zou zijn, vroeg een jongen of we die dan niet 'gewoon konden skippen', om te vervolgen met: 'Ze kunnen u toch niet meer ontslaan'. Een meisje vroeg of we dan wel iets leuks gingen doen. 'Natuurlijk', om met de klassieker 'ik geef alleen maar leuke lessen' te eindigen. Ze keek me niet-begrijpend aan.

Naarmate die laatste les dichterbij kwam, werd het in mijn hoofd groter en groter. Wat doe je op je laatste les als leraar maatschappijleer? Ga je dan een film kijken? Nee! We gaan de moeilijkste delen van het eindexamen bespreken. Alle vingers in de lucht, samen knallen, de kwartjes horen vallen en dan in de laatste vijf minuten trots en tevreden de aantekeningen van het bord vegen, terwijl de leerlingen via Snapchat nog even delen hoe tof deze les was - denk ik.

Werken in het onderwijs bestaat uit kleine geluksmomentjes. Momenten waar je blij wordt van de interactie met je leerlingen. De momentjes duren altijd maar kort, maar geven zoveel voldoening dat je op zoek gaat naar het volgende geluksmomentje.

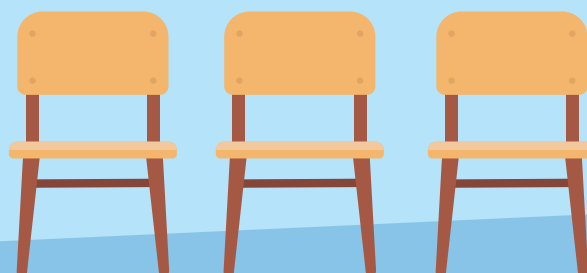
'Ik mis er toch nog een flink aantal', zeg ik aan het begin van mijn laatste les. Ik heb zorgvuldig een PowerPoint met pittige eindexamenvragen voorbereid. Ik had er helemaal zin in. 'Laten we maar gewoon beginnen', roep ik enthousiast. Een stuk of zes leerlingen pakken hun aantekeningenschrift, voor de rest was dit het moment om de mobiel erbij te pakken. Ach ja, examenklassen. Ik gooi er gewoon een bak enthousiasme tegenaan en dan komt de rest vanzelf, nog eenmaal.

Dan wordt er een confetticanon de klas ingeschoten. Er stormt een groep leerlingen binnen. 'Dààg meneer!!!', gevolgd door ballonnen, nog meer confetti en waterpistolen. Dan vertrekken ze weer. Nu zijn er nog minder leerlingen over! De rest zit er meer voor mij, dan voor henzelf. We maken de PPT af en ik wens ze nog veel succes bij het eindexamen. 'We zien u toch nog wel?' 'Jazeker, ik ben gewoon naar jullie eindexamens en diploma-uitreiking'. 'Gelukkig, meneer!'

De klas is leeg, dit was het. Ik heb ze twintig minuten eerder laten gaan. Niet echt netjes. Ach ja, ze kunnen me nu toch niet meer ontslaan. ♦

Stef van der Linden
(maatschappijleer.net)

* De veertiende druk van het handboek *Staatsrecht* verscheen eerder dit jaar bij Wolters Kluwer. Aalt Willem Heringa schreef het boek samen met Luc Verhey en Wytze van der Woude.

MACHT, TEGENMACHT EN ONMACHT

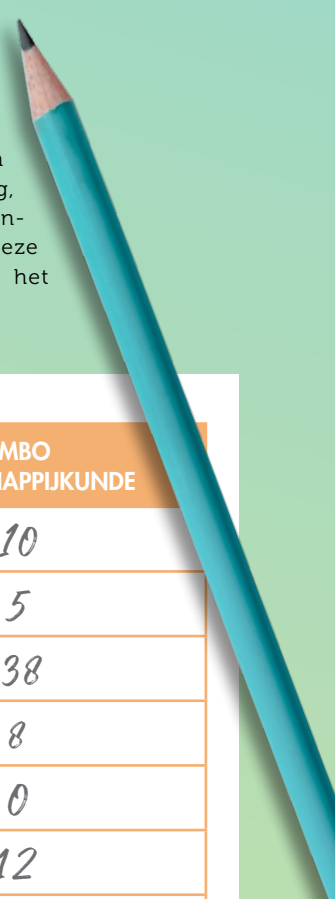
LEVE DE STROPERIGHEID!

Het is momenteel hip om te roepen dat er een nieuwe bestuurscultuur moet komen. Daarbij wordt altijd verwachtingsvol naar de politiek gekeken. De verhouding coalitie-oppositie zou aan herziening toe zijn. In lijn met Claude Leforts 'lege plaats van de macht' pleit deze caleidoscopische beschrijving voor (her)waardering van tegenspraak vanuit de politiek-bestuurlijke organisatie in plaats van het politieke *an sich*.

KOEN VOSSEN

Een kleine verwachting op persoonlijke titel: ik vermoed dat in de lessen maatschappijleer voornamelijk het vergrootglas op de politieke arena ligt om de politieke vraagstukken van vandaag de dag te begrijpen. Zo analyseren we de Toeslagen-affaire door naar moties terug te grijpen, maar blijft een diepgaandere analyse van de organisatiestructuur van ministeries/de Belastingdienst uit. Door die focus op de politiek wordt slechts een deel van de maatschappelijke actualiteit verklaard. Wellicht ontstaat hier-

door zelfs de (on)bewuste aanname bij leerlingen dat het meest wezenlijke en belangrijke onderdeel voor beleidsvorming en uitvoering in de politieke arena ligt, terwijl juist heel veel taken met betrekking tot beleidsontwikkeling, -controle, en -uitvoering bij de 'onbekendere' instituties liggen. Laten we deze instituties het 'binnenmechanisme van het democratische bestuur' noemen.

WOORD	VWO MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN	HAVO MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN	VMBO MAATSCHAPPIJKUNDE
Politiek	336	36	10
Politici	9	4	5
Politieke partij	34	25	38
Ministerie	0	1 (titel van één bron)	8
Departement	1	1	0
Ambtenaar/ ambtenaren	5	5	12
Ambtelijk	1	1	0
Rekenkamer	0	0	0
Ombudsman	0	0	1
Raad van State	0	0	0

Figuur 1 - Weergave van begrippen uit de syllabi

DEMOCRATIE

Er is alweer wat tijd verstreken sinds in veel Nederlandse gemeenten volksvertegenwoordigers zijn gekozen. Veel van deze gemeenteraadsleden hebben tijdens inwerkprogramma's de vraag gekregen wie de baas van de gemeente is? Voor diverse kersverse raadsleden was het waarschijnlijk verleidelijk en logisch om deze vraag met 'gemeenteraad' te beantwoorden. Filosoof Claude Lefort zou dit antwoord niet goed rekenen. Zijn visie op democratisch bestuur is namelijk (deels) samen te vatten in deze selectie uit zijn werk: 'We herkennen de moderne democratische revolutie het best aan de volgende omwenteling: geen enkele macht is aan een lichaam verbonden. De macht verschijnt als een lege plaats en zij die haar uitoefenen als eenvoudige stervelingen die haar slechts tijdelijk bezetten. (...) De democratie luidt de ervaring in van een ongrijpbare en onbeheersbare samenleving, waarin het volk (...) voortdurend zijn identiteit ter discussie zal stellen.'

MACHT

Als dit wordt vertaald naar de context waarin wij ons nu begeven, ligt macht niet bij een persoon of groep. Macht is verdeeld en wordt door tegenmacht in balans gehouden. Concreet betekent dit dat overambitieuze wethouders en bewindslieden in het beleidsvormingstraject door ambtenaren worden geadviseerd, door de gemeenteraad worden gecontroleerd - en dus impliciet door de bevolking - en wellicht zelfs nog door een rekenkamer/ombudsman en wellicht zelfs door de Raad van State worden onderzocht. Voor sommigen lijkt het wellicht al een eeuwigheid dat Mark Rutte in het Torentje zit, maar het blijft aannemelijk dat ook aan zijn positie als premier ooit een slotakkoord zal worden gekoppeld. Een oppervlakkige lezing van Leforts 'lege plaats van de macht' zou voornamelijk kijken naar de tijd die bepaalde personen op het pluche zitten. Het is echter misschien wel interessanter en ook scherper om te kijken naar welke processen en instituties waken dat macht niet bij een enkele persoon of groep rust; dus hoe de zetel van de macht leeg kan blijven en welke organisaties elkaar in deze machtsbescheidenheid controleren.

AMBTELIJK VAKMANSCHAP

Hierboven werd reeds aan de Toeslagenaffaire gerefereerd, maar ook andere politiek gevoelige situaties zijn in uw hoofd waarschijnlijk al de revue gepasseerd. Sinds november 2021 is Erik Pool bij de Rijksoverheid als programmadirecteur Ethiek & Dialoog aangesteld. Deze functie is naar aanleiding van Toeslagenaffaire in het leven geroepen. Zijn taak, die ten dele hiervoor al op de agenda van Den Haag stond, bestaat uit het kwalitatief verbeteren van de ambtenarij en het verbeteren van de gesprekscultuur.

De oplossing voor grotere problemen als de Toeslagenaffaire bestaat uit betere gesprekken tussen ministers en ambtenaren. De cynici onder u zullen waarschijnlijk als schertsende notities in de kantlijn maken. Erik Pool schreef in een kloek werk genaamd *Macht en Moed* (Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, 2021) al over het belang van goede gesprekken, maar dan met oog voor de scherpe realiteit. Zo haalt hij een interview aan met Diederik Gommers over zijn bezoeken aan het Catshuis in verband met de adviezen van het Outbreak Management Team ten tijde van de Covid-19-crisis. Hoe vaker je ergens komt, hoe dichter je tegen het beleid aanschuurt en hoe lastiger het is om kritisch en onafhankelijk te denken, geeft Gommers aan.

TEGENSPRAAK

Daarnaast is tegenspraak ook niet altijd gewenst, aldus een buitengewoon adviseur Leiderschap bij de Algemene Bestuursdienst in *Macht en Moed*. Daarbij komt ook nog eens dat niet iedereen - karakterologisch - in de wieg is gelegd om de macht tegen te spreken. Erik Pool onderscheidt een zevental kwaliteiten die tegenspraak mogelijk maken:

1. je moet kunnen omgaan met afhankelijkheid en macht;
2. je moet kunnen omgaan met gevoeligheden op emotioneel vlak;
3. je moet je kunnen verplaatsen in anderen;
4. je moet in verbinding blijven terwijl je het de ander niet per se gemakkelijk maakt;
5. het is ook nodig dat je de angst niet laat reageren als je spreekt of tegenspraak ontvangt;
6. je wilt bovendien effectief zijn met wat je zegt en dat veronderstelt de juiste toon, taal, timing en (gespreks)techniek; en
7. heel vaak komt het aan op improvisatietalent omdat elk moment, elke situatie en elke relatie anders is - nooit standaard.¹

TIJD

Kritische vragen, tegenmacht, ongevraagde adviezen, opmerkingen: het zijn allemaal zaken die het beleidsvormende en uitvoerende proces vertragen. Staats- en bestuursrechts-

geleerde Wim Voermans heeft het reeds gezegd: het land moet worden geregeerd. Verdragende factoren zijn daarbij niet functioneel; dit terwijl vertraging, stroperigheid en kritiek wellicht ook van onschatbare waarde zijn. Het scoort misschien niet zo lekker, maar het is wel functioneel. Pool en bijvoorbeeld ook Minister van Staat Herman Tjeenk Willink wijzen terecht naar de factor tijd: tijd om na te denken, tijd om te reflecteren. Die tijd lijkt er soms niet te zijn. Desalniettemin zijn er organisaties in het Nederlandse systeem die die tijd juist wel mogen nemen - en eigenlijk mogen ambtenaren, oppositie- en coalitiepartijen en zelfs bewindslieden dat ook. Denk aan de vernietigende uitspraken van de Raad van State met betrekking tot de stikstofuitstoot, de kritiek van de Algemene Rekenkamer op de aanpak van het woningtekort van het Rijk² of het jaarverslag *De burger kan niet wachten* van de Nationale ombudsman, de Kinderombudsman en de Veteranenombudsman.³

LESSUGGESTIE

Breng de relaties van al voornoemde reflecterende instituties met de klas in beeld. Leg uit welke afhankelijkheidsrelaties zij tot de macht hebben en, bovenal, zoek uit welke successen deze instanties op Rijks-, provinciaal en gemeentelijk niveau hebben. Zij verdienen de aandacht die door het primaat van 'het politieke' wordt weggekaapt. ♦

Noten

1. Erik Pool, *Macht en moed*, Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Den Haag, 2021; te downloaden via www.ubriek.nl/documenten/document/2021/11/30/boek-macht-en-moed-van-erik-pool.
2. Algemene Rekenkamer, *Aanpak woningtekort*, Algemene Rekenkamer, Den Haag, 2022; te downloaden via www.rekenkamer.nl/publicaties/rapporten/2022/06/23/aanpak-woningtekort.
3. <https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/Jaarverslag%202021%20met%20omsag%20-%2020DEF.pdf>.

LIBERALISME BIJ MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN EN MAATSCHAPPIJLEER

VAN FRANSE REVOLUTIE TOT MARK RUTTE

‘Liberalen: dat zijn toch die mensen die altijd alleen maar willen bezuinigen?’

Dit is een uitspraak uit het afgelopen jaar van een havoleerling maatschappijwetenschappen. Hoe kan het dat van de rijke ideologie van het liberalisme alleen het negatieve beeld overblijft? Zowel bij geschiedenis als bij maatschappijleer en maatschappijwetenschappen wordt deze stroming behandeld. Leggen we het liberalisme wel goed uit?

LINDA OONK

Bij geschiedenis komt het liberalisme aan bod bij het zevende tijdvak: de Verlichting. John Locke stelt dat de regering moreel verplicht is voor haar onderdanen te zorgen. Zij beschermt het leven, de vrijheid en het eigendom. De macht van de regering moet worden beperkt door invoering van rechtsstaten. Dit is een reactie op de absolute vorsten en het ancien régime.

Locke zelf wordt niet altijd bij naam genoemd, wel het begrip nachtwakersstaat: de overheid zorgt voor veiligheid en bescherming, maar doet verder niet zo veel. Adam Smith wordt wel altijd aangehaald. Hij wordt gezien als de grondlegger van het vrijemarktdenken: de overheid grijpt niet in op economisch vlak. Er is een soort onzichtbare hand die ervoor zorgt dat de laagst mogelijke prijzen ontstaan; later in de economie geformuleerd door de wet van vraag en aanbod. Geen wonder dat leerlingen het beeld hebben dat liberalen eigenlijk niets doen. De beelden van uitbuiting en kinderarbeid uit de periode van de Industriële Revolutie zorgen ervoor dat liberalen als profiteurs worden gezien en niet als werkgevers die zorgen voor werkgelegenheid en lage prijzen waarvan iedereen profiteert. Op spotprenten wordt de fabriekseigenaar altijd afgebeeld als een dikke man in een zwart pak met een hoge hoed, een lorgnet en een dikke sigaar. Hoezo framing? Als enig posi-

tief voorbeeld van fabriekseigenaren met een goed hart geldt Robert Owen uit Wales die als eerst voor de invoering van de achturige werkdag pleit. Kortom, een liberaal is eigenlijk een uitbuiters.

REVOLUTIES

Waar blijft het beeld van de vrijheidsstrijder, de beschermer van het leven en de vrijheid? Het liberalisme dat heeft bijgedragen aan de eerste rechten van de mens?

Op 26 augustus 1789 wordt in Frankrijk de eerste Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger aangenomen. Door het uitbreken van de Franse Revolutie eisen burgers hun rechten op. Zij willen vrij worden van het overheersende ancien régime. Dit is het liberalisme van *liberté, égalité* en *fraternité* (vrijheid, gelijkheid en verantwoordelijkheid voor elkaar). Vrij worden als mens van onderdrukking en dictatuur door te emanciperen en je rechten als mens op te eisen en vast te leggen; als eerste in de Amerikaanse revolutie, snel gevolgd door de Franse Revolutie en onze eigen Bataafse Revolutie. Leerlingen vinden de eerste twee revoluties nog wel enigszins interessant. Onze eigen, Bataafse revolutie boeit ze maar matig. Hoe vertel je het verhaal van de afkeer van de stadhouder en zijn adellijke volgers; onze strijd om de voorrechten van de adel af te schaffen en burgerrechten voor iedereen te krijgen? Wat te denken van het pamflet *Aan het volk van Nederland* dat wordt ver-

spreid en tot bewapening oproept. Zijn dit oproerkraaiers, andersdenkenden of vrijheidsstrijders? In mijn lessen behandel ik het leven van Freule van Dorth. Deze adellijke dame blijft steun verlenen aan stadhouder Willem V tijdens de Bataafse opstand en wordt daarvoor zelfs geëxecuteerd. Deze eigenzinnige freule leent zich goed om het begrip *standplaatsgebondenheid* mee te oefenen, maar ik gebruik het nooit om conservatisme en liberalisme mee te duiden. Onze eigen revolutie is aan het eind van het jaar helaas weer ver weggezakt in het geheugen van mijn leerlingen.

PARLEMENTAIRE DEMOCRATIE

Het beroemde jaar 1848 wordt ook door iedereen behandeld. Hierin weet de liberale Johan Rudolf Thorbecke eindelijk de macht van de koning in te perken: een onschendbare koning. Voor leerlingen is dat een heel abstract begrip. Wat betekent *onschendbaar*? Koppelen aan actualiteit dan maar: hoe onze Willem-Alexander in coronatijd op privévakantie naar Griekenland ging of in de tijd met beperkingen het verjaardagsfeest ter ere van de achttiende verjaardag van Amalia vierde. Waarom kon het parlement hem niet ter verantwoording roepen en moest Mark Rutte hem verdedigen?

Verder komt ook altijd het Kinderwetje van Van Houten terug bij de discussies over de sociale kwesties. Eindelijk weer een ‘goede’ liberaal.

Bij de grondwetswijziging van 1917 wordt

Liberaal en grondlegger van de constitutionele monarchie Thorbecke kijkt vanaf het Lange Voorhout naar het Torentje waar een andere liberaal, Mark Rutte, kantoor houdt (foto: Wikimedia Commons)

onder leiding van een liberale premier Cort van der Linden het algemeen (mannen)kiesrecht, de financiële gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs en het stelsel van evenredige vertegenwoordiging ingevoerd. Daarna weten confessionele partijen echter de meeste macht naar zich toe te trekken en is het voorbij met de eeuw van het liberalisme.

RUTTE I, II, III EN IV

Pas in 2010, dus bijna honderd jaar later, is het weer gelukt om een nieuwe liberale premier, Mark Rutte, aan te stellen. Voor leerlingen is Rutte de enige premier die ze kennen. Op de vraag hoe zijn voorganger heette, blijft het heel lang stil. Een foto van oud-premiers wil nog wel eens helpen.

Sinds 1948 heet de liberale partij van Nederland Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (vmbo'ers worden zelfs geacht om de Liberale Unie te kennen volgens de examenstof). In 1966 kwam D66 daar als liberale partij bij. De vijf grondbeginselen van het liberalisme volgens de VVD zijn vrijheid, verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid, sociale rechtvaardigheid en gelijkwaardigheid. *Vrijheid* van meningsuiting kent iedereen, maar ook vrijheid in je geloof en in je liefdesleven behoren daartoe.

Verantwoordelijkheid in de zin van je best doen, maar ook anderen helpen die het niet redden. *Verdraagzaam* ben je als je rekening houdt met anderen en hen in hun waarde laat. Bij *sociale rechtvaardigheid* gaat het over gelijke kansen bieden, bijvoorbeeld in onderwijs en zorg. En ten slotte *gelijkwaardigheid*: we zijn niet gelijk, maar wel allemaal evenveel waard. Laat leerlingen aan de hand van stellingen discussiëren hoe liberaal ze volgens deze principes zijn en laat eindelijk dat beperkte kwadrant met de twee assen eens los.

CONCLUSIE

Wanneer mijn leerlingen zeggen dat de VVD alleen maar wil bezuinigen, dan is dat ook wel wat er sinds 2010 vooral is gebeurd. Na de crisis van 2008 is geprobeerd de onbeheersbare kosten van de verzorgingsstaat terug te dringen door minder overheidsbemoeienis en meer marktwerking. Het frame van neoliberalisme in de betekenis van doorgeschoten marktwerking zorgt voor veel negatieve aandacht voor het liberalisme. Anno 2022 blijkt dat de nieuwe koers wel heeft gezorgd voor financiële buffers en werkgelegenheid - en die waren zeer bruikbaar in coronatijden. Meer verdienen betekent ook meer belastinginkomsten voor de overheid. Inmiddels is de weg

LESSUGGESTIES

- Behandel aan de hand van foto's van naoorlogse premiers de belangrijke gebeurtenissen uit het tiende tijdvak.
- Koppel de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger aan de basisbeginselen van het liberalisme in Nederland.
- Toets de vijf basiswaarden van liberalisme aan actuele zaken: wat vindt een liberaal de belangrijkste waarde?

naar meer overheidsbemoeienis wel weer ingeslagen. Duidelijke kaders stellen, maar wel vasthouden aan zoveel mogelijk decentralisatie zal de lijn van de liberalen zijn, maar zeker ook aandacht voor gelijke kansen, zodat iedereen de mogelijkheid heeft om in dit 'gave' land volwaardig mee te doen. Discussies in de klas over welke koers de overheid moet volgen, maken snel duidelijk dat iedereen hetzelfde wil: zo min mogelijk belasting en zoveel mogelijk gratis, maar hoe dan? ♦

MINISTERIËLE VERANTWOORDELIJKHEID,
FUNDAMENT VAN ONS DEMOCRATISCH BESTEL

NEEM MINISTERIËLE VERANTWOORDELIJKHEID SERIEUS

De ministeriële verantwoordelijkheid is essentieel voor ons democratisch bestel, verwoord in artikel 42.2 van de Grondwet: 'De Koning is onschendbaar, de ministers zijn verantwoordelijk'. Vrij vertaald: 'De Koning mag zijn neus uitsluitend in eigen zakdoek steken, omdat de ministers de dienst uitmaken'. Hoe pakt dit uit in de praktijk?

WOLTER BLANKERT

De ministeriële verantwoordelijkheid, door Johan Rudolph Thorbecke ingevoerd in zijn grondwet van 1848, had als doel het primaat van de Tweede Kamer te verankeren. Een koning is per definitie onschendbaar, net als God, niets nieuws. Nieuw was dat de ministers voortaan verantwoording moesten afleggen aan de volksvertegenwoordiging als hoogste gezag met de koning als plafondengel. Dit kreeg zijn definitieve beslag bij de strijd tussen Kamer en regering in de jaren 1866-1868. Het draaide toen om de vraag of de ministeriële verantwoordelijkheid ook voor het koloniaal bestuur en voor het buitenlandbeleid gold. Na twee Kamerontbindingen moest de regering erkennen dat de Tweede Kamer over alles het laatste woord had. De koning, die in die turbulente jaren actief campagne voerde, werd definitief gekooïd. Sindsdien is Grondwetsartikel 42.1 'de regering wordt gevormd door de Koning en de ministers' staatkundig geneuzel, met als doel leerlingen bij staatsinrichting op het verkeerde been te zetten.

FALEN

Het doel van de ministeriële verantwoordelijkheid is dat de Kamer een falende minister of een falend kabinet kan heenzenden. In de praktijk is dat hoogstzelden gebeurd. Doorgaans is bij een falend kabinet de Kamer zelf partij en die houdt zich daarom koest. Het Nederlandse bestel zou dualistisch zijn, de regering regeert en de Kamer controleert. In mythische tijden zou het zo zijn gegaan, maar koehandel tussen Kamerleden en ministers hoort bij het parlementaire handwerk. Ruud Lubbers was als fractievoorzitter van het CDA een even grote bemoeial met regeringszaken als later als premier. In de jaren 1946-1949 dicteerde de fractie van de Katholieke Volkspartij (KVP) het regeringsbeleid over Indonesië. Fractievoorzitter Carl Romme

had daarop meer invloed dan premier Willem Drees. In de naoorlogse geschiedenis is de dekolonisatie van Indonesië zonder concurrentie het grootste politieke fiasco geweest. Toch leidde dat niet tot de val van het kabinet, omdat de Tweede Kamer dit beleid had doorgedreven.

De Mammoetwet (1968) is succesvol ingevoerd, maar daarna liepen tal van wetten om het onderwijs verder omhoog te stoten op de klippen. Toch is er nooit een minister van Onderwijs door de Kamer weggestuurd. Met de gemakkelijke wijsheid achteraf grossierde het kabinet-Rutte II (2012-2017) in brokkenpiloten. Stef Blok verwekte fluitend de wooncrisis, Sharon Dijksma vuurde boeren aan de veestapel met 20 procent uit te breiden na afschaffing van de melkquota, Jeroen Dijsselbloem roofde de gemeentekassen leeg en negeerde het toeslagenexces en Henk Kamp draaide de gaskraan vrolijk open toen Groningen al op zijn grondvesten trilde. Voor die misslagen werd niemand verantwoordelijk gesteld.

COMMISSIEMACHT

De twee voorbeelden van aftreden wegens falend kabinetsbeleid zijn het tweede kabinet-Kok in 2002 (Srebrenica, zeven jaar na dato) en het derde kabinet-Rutte vanwege de toeslagenramp. In beide gevallen een parodie op ministeriële verantwoordelijkheid, vlak voor de verkiezingen zonder botsing met het parlement en zonder wezenlijke personeelsswisseling. Ontluisterend is de rol van commissies. Wim Kok trad niet af onder druk van de Tweede Kamer, maar omdat een externe commissie na zeven jaar openbaarde wat na zeven weken al bekend was. Bij de toeslagen betrof het een parlementaire commissie, maar ook hier hadden Kamerleden al lang zelf kunnen oordelen. Commissies verheffen bekende kost tot sacrale wijsheid en die is voor parlementariërs kennelijk onmisbaar om tot hun oordeel te komen.

BANANENSCHILLEN

Ministers hebben eveneens vrijwel nooit hun biezen moeten pakken vanwege falend beleid, maar vrijwel altijd vanwege incidenten, vaak aangedragen door de media. Voorbeelden daar van zijn de staatssecretarissen die aftraden omdat ze geen greep op de Belastingdienst konden krijgen (Frans Weekers in 2014 en Menno Snel in 2019). Frappant is dat ministers van Financiën zo slim zijn om de verantwoordelijkheid voor de Belastingdienst af te schuiven, hoewel deze dienst de ruggraat van het ministerie vormt met 95 procent van de ambtenaren. De staats-

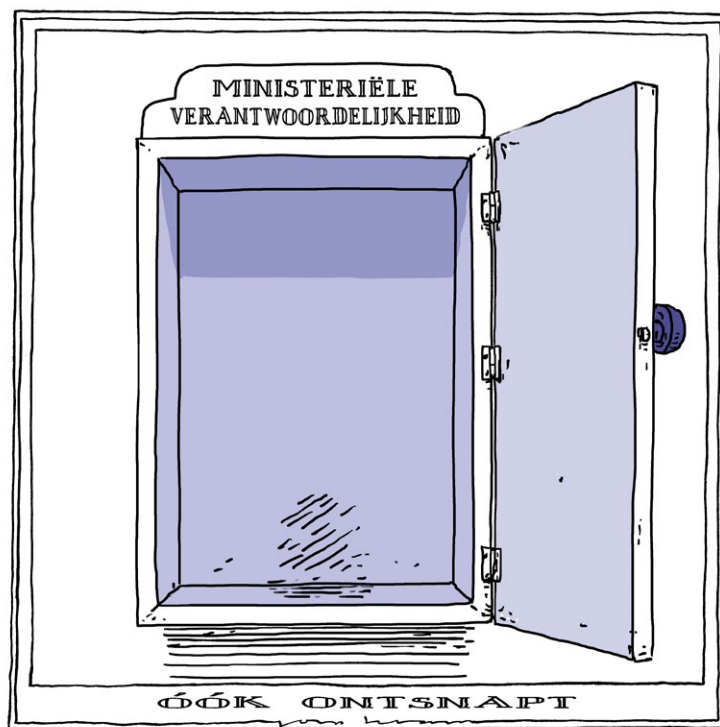
secretaris fungeert hier als schildknaap van de minister. Dat geldt ook voor het lastige asielbeleid bij het Ministerie van Justitie. Deze knapenliefde werkt zo verblindend dat artikel 46.2 van de Grondwet uit het zicht verdwijnt: 'De staatssecretaris is uit dien hoofde verantwoordelijk, onverminderd de verantwoordelijkheid van de minister'.

Het Ministerie van Justitie levert nogal eens botsingen met de Kamer op over zaken die uitsluitend Haagse kringen boeien. Zo leidde 'het zoekgeraakte kassabonnetje' tot het aftreden van drie bewindslieden en vele verhitte debatten in de jaren 2015-2017; een schoolvoorbeeld van hoe curieus de ministeriële verantwoordelijkheid kan uitpakken. De zaak draaide om de vraag of een kroongetuige (vijftien jaar eerder!) twee of vijf miljoen euro had gevangen. De tot aftreden gedwongen ministers hadden daar niets mee te maken gehad; het ambtenarenapparaat leverde foutieve cijfers aan.

DOODZONDE

Een parlementaire doodzonde, het verkeerd informeren van de Kamer, zo heet het sindsdien, al worden die doodzonden zeer verschillend afgehandeld. Volgens de leer is de minister verantwoordelijk voor falende ambtenaren, een minister moet orde op zijn hele departement kunnen houden, zoals een leraar in de klas, maar in beide gevallen is de grens flexibel en dubieus, want dit betekent dat ambtenaren het lot van een minister in handen hebben.

Wat de *doodzonde* betreft hebben ministers van Onderwijs dikwijls keihard gelogen over de resultaten van onderwijs-hervormingen of over de ernst van het lerarentekort. Ook verder maakt de Kamer dikwijls geen punt van onjuiste of geen informatie. Berucht zijn de geheime *rulings* tussen de staatssecretaris van Financiën en multinationals om belastingen te ontwijken. Anders dan bij nationale veiligheid ontbreekt elke reden voor geheimhouding, maar desondanks slikt de Kamer deze schim-

Illustratie: Joep Bertrams

mige praktijken over miljarden euro's met de leugen dat dit de Nederlandse economie tot nog hogere bloei zou brengen. Wat liegen betreft valt op hoe slecht bewindspersonen daarin vaak zijn, en hoe incompetent hun adviseurs. Nog glunderend na zijn aantreden als minister van Buitenlandse Zaken moest Halbe Zijlstra in 2018 aftreden, toen uitlekte dat hij tijdens de verkiezingscampagne verzonnen had dat hij tien jaar daarvoor te gast was in Poetins datsja. Geen doodzonde, een leugen buiten het Kamergebouw en hij had zich kunnen beroepen op retorische beeld-

spraak, maar zijn reactie had veel weg van die van een betrachte schooljongen en daarbij hield hij brutaal vol dat Vladimir Poetin had betoogd (in 2006!) een 'Groot-Rusland', inclusief Oekraïne, te willen. Mark Rutte en Shell vreesden de reactie van Poetin en offerden hem op, de Kamer kwam er niet aan te pas. Nu kan hij als ziener een standbeeld claimen.

VERANTWOORDELIJKHEID?

Jeanine Hennis-Plaschaert (VVD) zag haar briljante politieke carrière in 2017 gebroken door de dood van twee militairen in Mali met ondeugdelijk wapentuig als oorzaak. Ook hier was het oordeel van een commissie (Onderzoeksraad voor Veiligheid) natuurlijk doorslaggevend. Haar reactie verdiende geen schoonheidsprijs, maar de zaak viel haar niet aan te rekenen. Als een minister van Defensie verantwoordelijk wordt voor iedere dode worden oorlogen stellig bekort. Er is nooit een minister tot aftreden gedwongen vanwege een treinongeval of dijkdoorbraak. Een andere punt waarover staatsrechtsgelerten (zij alleen) zich het hoofd breken is de vraag of de minister ook verantwoordelijk is voor het beleid van voorgangers. Die vraag wordt doorgaans met *ja* beantwoord, maar dit standpunt is zo kolderiek dat het in de praktijk nooit is toegepast, althans wat het aftreden betreft vanwege blunders van voorgangers. In het verlengde daarvan ligt de vraag of ministers moeten aftreden wegens falen in een vorig ministerschap. Dat klinkt logischer en is in de praktijk een paar keer gebeurd.

Als men zich zorgen maakt over afnemende politieke belangstelling, lijkt de oplossing simpel: neem ministeriële verantwoordelijkheid serieus, leg ministers het vuur na aan de schenen over beleidskwesties die van belang zijn voor burgers. Negeer Haagse randverschijnselen die alleen het politieke wereldje interesseren. Oordeel zelf en wacht niet op commissies. Stuur falende ministers en kabinetten de laan uit, conform de bedoeling van de Grondwet. ♦

Wilt u reageren, stuur dan een e-mail naar m&p@prodemos.nl.

GEVOELEN VAN ZEGGENSCHAP IN DE POLITIEK ONDER PRAKTISCH GESCHOOLDEN

POLITIEK VERTROUWEN?

Vertrouwen in de politiek is de laatste jaren opmerkelijk laag.

Volgens onderzoek van Ipsos/NOS uit 2021 zeggen zes op de tien Nederlanders de landelijke politiek weinig of heel weinig te vertrouwen, terwijl het politiek vertrouwen in Nederland doorgaans veel hoger is.¹

KJELL NOORDZIJ, KATERINA MANEVSKA, WILLEM DE KOSTER & JEROEN VAN DER WAAL

Dat het vertrouwen de laatste jaren zo laag is, wordt toegeschreven aan de turbulente tijd die de Nederlandse politiek achter de rug heeft met de coronacrisis, de Toeslagenaffaire en de bestuurscrisis rond de veelbesproken 'functielerders'. Tegelijkertijd, en misschien wel juist daarom, is er steeds meer aandacht voor het betrekken van burgers bij de politiek en het versterken van democratische besluitvorming, zoals via initiatieven als *Right to Challenge* of via wijkraden en referenda. Wie doen er mee aan dit soort participatiemogelijkheden, wie lijken hiermee niet te worden bereikt en welke rol kan burgerschapsonderwijs daarbij spelen?

POLITIEKE KENNIS

Een grote uitdaging bij initiatieven om burgers meer bij de politiek te betrekken is dat niet alle burgers bereid zijn om hieraan deel te nemen. Onderzoek laat niet alleen keer-op-keer zien dat vooral praktisch geschoolden minder vertrouwen in de politiek hebben, maar dat zij ook zijn ondervertegenwoordigd waar het gaat om participatie in allerlei democratische initiatieven en democratische besluitvorming in het algemeen, zoals stemmen.² Een belangrijke verklaring hiervoor is dat praktisch geschoolden veel minder zeggenschap ervaren: zij hebben het gevoel dat hun mening minder telt. Burgers die na de middelbare school het hoger onderwijs doorlopen ontwikkelen gemiddeld genomen een veel positievere houding ten opzichte van de politiek en krijgen sterker het idee dat hun mening ertoe doet. De geringe gevoelens van zeggenschap onder praktisch geschoolden, maar ook hun geringere deelname aan politieke besluitvorming en grotere wantrouwen in de politiek, worden vaak gerelateerd aan hun beperktere kennis van politiek. Op het eerste gezicht lijkt dit een logische verklaring: onbekend maakt immers onbemind. Om jezelf in de politiek thuis te voelen, en het gevoel te hebben dat je stem ertoe doet, helpt het om op de hoogte van de gang van zaken te zijn. Als mensen goed begrijpen hoe politieke besluiten worden genomen, wie ze neemt en wat daarin hun eigen rol is, voelen ze zich zelfverzekerder en eisen ze hun plek op. Aangezien praktisch geschoolden in het onderwijs minder (lang) in de politiek worden ingewijd dan theoretisch geschoolden, is hun kennis van de politiek vaak beperkter en mogelijk ervaren ze daardoor minder gevoelens van zeggenschap.

HERKENNING

Toch biedt geringe politieke kennis geen volledige verklaring voor het gegeven dat praktisch geschoolden minder zeggenschap en vertrouwen in de politiek ervaren.³ In Nederland, maar ook in veel andere Europese landen, kent de politiek een sterke oververtegenwoordiging van theoretisch geschoolden. Hierdoor kunnen praktisch geschoolden het gevoel krijgen dat politiek niet iets is voor mensen zoals zij. Deze oververtegenwoordiging van theoretisch geschoolden betekent ook dat veel praktisch geschoolden zich niet in menig politicus herkennen, zo blijkt uit ons onderzoek naar hoe praktisch geschoolden over de politiek denken.⁴ Uit diepte-interviews kwam naar voren dat veel praktisch geschoolden afstand ervaren tot de leefwereld van veel politici. Zij betwijfelen dat politici weten wat er in hun leven speelt en vinden dat politici op een heel andere manier praten. Bovendien hebben praktisch geschoolden het idee dat politici op hen neerkijken; op hun uiterlijk, denkbeelden of manier van spreken. Dit beeld van politici, als ver verwijderd van hun leefwereld, ging samen met hoe de mensen die wij spraken naar de politiek kijken: politici zouden met verkeerde beleidsvoorstellen komen, weinig autoriteit uitstralen, niet integer zijn en de mening van gewone burgers niet serieus nemen.

CULTURELE AFSTAND

De gevoelens van culturele afstand ten opzichte van politici die onder praktisch geschoolden leven, spelen waarschijnlijk een belangrijke rol in de geringe zeggenschap die zij ervaren. Zo hebben praktisch geschoolden het idee dat politici tot wie zij afstand ervaren niet in hun mening zijn geïnteresseerd. Bovendien hebben praktisch geschoolden het idee dat theoretisch geschoolde politici op hen neerkijken. Aangezien onderzoek laat zien dat stereotypen en denkbeelden die over mensen leven hun handelen beïnvloeden, is het aannemelijk dat praktisch geschoolden worden beïnvloed door de negatieve denkbeelden die theoretische geschoolden in hun ervaring over hen hebben. Zo blijkt dat wanneer wordt benadrukt dat vooral theoretisch geschoolden aan burgerparticipatie meedoen, praktisch geschoolden zichzelf eerder van deelname buitensluiten vanwege de verwachtingen die er over hen zijn.⁵

Kortom, de culturele afstand die veel praktisch geschoolden tot politici ervaren, en het gevoel dat er door politici op hen wordt neergekeken, heeft waarschijnlijk tot gevolg dat praktisch

geschoolden zichzelf minder politieke zeggenschap toedichten en dat zij minder geneigd zijn om mee te doen.

BURGERPARTICIPATIE

Hoe kunnen gevoelens van zeggenschap worden vergroot, met name onder praktisch geschoolden? Met veel enthousiasme worden initiatieven als *Right to Challenge*, wijkraden of referenda gelanceerd door Nederlandse gemeenten, provincies en het Rijk; ogenschijnlijk in de hoop dat vertrouwen in de politiek en gevoelens van zeggenschap als vanzelf zullen volgen. Toch is dit geen uitgemaakte zaak, gegeven de manier waarop praktisch geschoolden de relatie tussen henzelf en politici zien. Dat mensen hun stem kunnen laten horen betekent niet dat zij dat ook zullen doen, zeker niet als ze in de eerste plaats al weinig zeggenschap ervaren.

Als de oplossing voor de geringe zeggenschap onder praktisch geschoolden al in het politieke domein moet worden gezocht, laat ons onderzoek zien dat het kan lonen om te kijken naar de rol die politici zelf spelen. Zij doen er goed aan meer aansluiting bij de leefwereld van praktisch geschoolden te zoeken door minder omfloerst te spreken en te laten zien dat zij hun beleving en mening serieus nemen. Als nieuwe vormen van burgerparticipatie en initiatieven verkeerde verwachtingen scheppen en deelnemers aan zulke besluitvorming keer op keer worden teleurgesteld door politici die naar hun idee niet sensitief voor hun leefwereld zijn, is de logische verwachting dat gevoelens van zeggenschap en vertrouwen in de politiek zelfs kunnen afnemen.

MAATSCHAPPIJLEER

Een andere weg waarlangs gevoelens van zeggenschap kunnen worden vergroot is het onderwijs. De socialisering van jongeren is immers sterk bepalend voor hun latere relatie met de politiek. Aandacht voor het aanleren van kennis over politiek is hiervoor slechts een deel van het verhaal. Wellicht belangrijker is de versterking van ervaren zeggenschap, door jongeren te leren hun mening te uiten en hun stem te laten horen. Juist daarin bestaan grote verschillen tussen onderwijsniveaus: terwijl in lessen maatschappijleer bij havo- en vwo-scholieren ruimte is voor politieke discussie in de klas en deze scholieren via activiteiten op school ervaringen met democratie opdoen op

school, is dat bij vmbo-scholieren minder het geval.⁶

Onderzoek naar burgerschapscompetenties onder Nederlandse scholieren laat dan ook zien dat vmbo-scholieren hierop lager scoren dan havo- en vwo-scholieren, en deze verschillen zijn de laatste jaren toegenomen.⁷ Door vmbo-scholieren bij maatschappijleer meer uit te dagen politieke meningen te vormen en te uiten, neemt hun vertrouwen in hun vermogen tot politieke participatie toe en krijgen zij het idee dat hun mening ertoe doet. Ook binnen maatschappijleer is het belangrijk te beseffen dat de hierboven beschreven culturele afstand tussen politici en praktisch geschoolden ook tussen (theoretisch geschoolde) docenten en vmbo-leerlingen kan bestaan.

SOCIALISATIE

Naast de noodzaak om te reflecteren op hoe je als docent reageert op denkbeelden of uitingsvormen die afwijken van de eigen kaders, kunnen docenten de culturele afstand overbruggen door meer in brede zin actief aansluiting bij de leefwereld van vmbo-scholieren te zoeken: welke ervaringen hebben zij (of juist niet), waar hechten zij waarde aan en op welke manier communiceren en participeren deze scholieren het liefst? Daarnaast is socialisatie in bredere zin van belang: in de schoolomgeving oefenen leerlingen met maatschappelijke verhoudingen in het klein. Als vmbo-scholieren minder actief zijn in activiteiten als medezeggenschap en commissiewerk op school, ligt hier een taak voor scholen om hen hier actief bij te betrekken. Hiermee leren vmbo-scholieren dat participatie in democratische processen wel degelijk ook iets voor hen is, krijgen ze vertrouwen in hun vermogen tot participatie, en krijgen ze het gevoel dat hun mening serieus wordt genomen. Het belang hiervan moet niet worden onderschat: ook op latere leeftijd blijven deze gevoelens van grote invloed en bepalen ze de relatie die mensen met formele instituties hebben.⁸ ♦

Noten

1. www.ipsos.com/nl-nl/prinsjesdag-2021
2. <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-1772>;
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/pops.12558>
3. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-4446.12892>
4. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-4446.12800>
5. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/pops.12558?casa_token=KswdOvfQ66wAAAAA%3A9AI3ijUXAuD0PR4O4MGisD818QAiyOJaWXDhPrqIOC56LWsaHOV7y4keGaTqkktuV1Xz7CWWhuu_Jwh0;
<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/00113921211024700>
6. https://pure.hva.nl/ws/portalfiles/portal/5902805/HesseL_Nieuwelink_Becoming_a_Democratic_Citizen.pdf;
<https://www.iccsnederland.nl/wp-content/uploads/2020/05/Munniksma-ea-2017-ICCS-2016-Burgerschap-Nederland.pdf>
7. www.iccsnederland.nl/wp-content/uploads/2020/05/Munniksma-ea-2017-ICCS-2016-Burgerschap-Nederland.pdf
8. <https://eric.ed.gov/?id=EJ775438>

Foto: Ivo Pertijs

Kjell Noordzij is als promovendus verbonden aan de afdeling Bestuurskunde en sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam, waaraan Willem de Koster en Jeroen van der Waal beiden als hoogleraar zijn verbonden. Katerina Manevska is als universitair docent verbonden aan de afdeling Politicologie van de Radboud Universiteit in Nijmegen en is coördinator van de tweejarige educatieve master Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen van dezelfde universiteit.

INTERVIEW MET MINISTER VOOR PRIMAIR
EN VOORTGEZET ONDERWIJS DENNIS WIERSMA

'BURGERSCHAP MOET GAAN LEVEN IN DE HELE SCHOOL'

Ooit brak Dennis Wiersma zijn studie aan de Leraren-opleiding Geschiedenis af om Sociologie te gaan studeren. Tegenwoordig is hij minister voor Primair en Voortgezet Onderwijs. Door de drukke agenda van de bewindsman bleek het lastig om een persoonlijke afspraak met hem te maken. *M&P* legde Wiersma daarom kort voor het zomerreces elf vragen per e-mail voor.

IVO PERTIJS

Hoe kijkt u als minister terug op de lessen maatschappijleer? 'Deze lessen waren voor mij essentieel. Ik maakte er kennis met hoe politiek in elkaar steekt en hoe organisaties werken die tussen overheid en burger instaan, ook wel het maatschappelijk middenveld genoemd. Toen ik later bij de (studenten)bond werkte, en de politiek in ging, had ik veel aan die kennis. Bij maatschappijleer leren scholieren hoe onze samenleving in elkaar zit en dat is heel waardevol. Onmisbaar ook.'

Als u een les maatschappijleer zou mogen geven aan een havo-4-klas, wat zou u dan als minister vooral willen meegeven als het om het functioneren van de Nederlandse politiek gaat?

'Ik zou in die les vooral willen meegeven dat iedereen mee kan en moet doen; zowel in de samenleving als in de politiek. In de politiek nemen we beslissingen die Nederland mooier en beter maken. Ik zou met de klas praktijkvoorbeelden daarvan willen delen en daarbij ook willen laten zien dat meningen mogen verschillen. Het naar voren kunnen brengen van verschillende perspectieven is wezenlijk, zolang ze maar respectvol worden geuit. Ook heb ik heel mooie voorbeelden gezien van klassen die het Nederlandse of Europese parlement naspelen. Dat vind ik zo mooi: samen met je klasgenoten in de praktijk brengen wat er dagelijks in volksvertegenwoordigingen gebeurt. Volgens mij krijg je zo het beste beeld van hoe de politiek in elkaar zit.'

U volgde één jaar de Lerarenopleiding Geschiedenis. Wat was de reden dat u deze opleiding niet afmaakte en naar de opleiding Sociologie overstapte?

'Ik heb op de Docentenopleiding Geschiedenis gezien hoe ongelooflijk mooi en inspirerend het beroep van leraar is, maar ik raakte in dat jaar nog meer geïnteresseerd in hoe mensen met elkaar samenleven en wat hen beweegt. Die periode was voor mij ook een tijd van verkennen en rondsnuffelen. Daarom ben ik Sociologie gaan studeren.'

U begon ooit op de mavo en rondde jaren later een universitaire studie af. Wat wilt u aan leerlingen meegeven en wat wilt u meegeven aan docenten maatschappijleer die het thema sociale stratificatie in de klas bespreken?

'School is de plek waar je wordt klaargestoomd voor de wereld. Het is ook een plek waar je erachter komt wie je bent, wat je gelooft en waar je leert hoe het in Nederland werkt. Ik heb verschillende vormen van onderwijs doorlopen, van de mavo tot en met de universiteit. Daardoor heb ik geleerd dat je hard moet werken als je iets wilt bereiken, maar ook dat je daarvoor kansen moet krijgen en een steuntje in de rug wanneer dat even nodig is. Door steun van goede docenten heb ik mezelf kunnen ontwikkelen. Ik gun iedere leerling in Nederland die kansen, dat is een van mijn speerpunten in deze ambtsperiode.'

Minister Dennis Wiersma
(foto: Martijn Beekman/Rijksoverheid)

De afgelopen jaren komt het vertrouwen in de politiek regelmatig aan de orde. Vindt u dat docenten maatschappijleer hierin een rol kunnen of moeten spelen?

'Niet primair, want het vertrouwen in de politiek moet de politiek vooral zelf vergroten. Docenten maatschappijleer zorgen er wel voor dat leerlingen een eerste kennismaking met de politiek hebben. Zij leggen de basis voor nieuwsgierige en actieve burgers. Daarmee begint het wel natuurlijk, als je het over interesse in politiek hebt en vervolgens over het al dan niet deelnemen aan de politiek.'

In augustus 2021 trad de nieuwe burgerschapsopdracht in werking. Wat verwacht u van deze wetgeving?

'Deze wet maakt het voor scholen duidelijker wat van ze wordt verwacht als het om burgerschap gaat. De wet schrijft nu voor dat scholen kennis over en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat bijbrengen, en bovendien zorgdragen voor een schoolcultuur die daarmee in overeenstemming is. Met name dat laatste is nieuw, en daar verwacht ik veel van. Burgerschap moet in de hele school gaan leven. Het is niet alleen de taak van de leraar maatschappijleer. Ook een docent techniek kan bijvoorbeeld opmerken dat in een lesboek wel heel stereotype plaatjes staan rondom de rollen van mannen en vrouwen en dat met het team en met de klas bespreken. Ook een conciërge heeft de opdracht om leerlingen aan te spreken als hij hoort dat er discriminerende opmerkingen worden gemaakt. Om zo'n cultuur te creëren moet iedereen op school zich daarvan bewust zijn.'

De wet zelf laat ruimte voor interpretatie. In welke mate is de wetsgeschiedenis bepalend voor zowel het toezicht op de burgerschapsopdracht door de Inspectie van het Onderwijs als de invulling van deze opdracht door scholen?*

'De wet is net vorig jaar in werking getreden. Scholen zijn hard bezig om de nieuwe wet handen en voeten te geven in hun beleid, en vooral ook in de klas, in de gang en op het schoolplein. Ik zou ze daar vooral nu even de ruimte voor willen geven. In de wet zit wat mij betreft een goede balans tussen een duidelijke opdracht en vrijheid om daar een eigen invulling aan te geven. De inspectie ziet vervolgens toe op naleving van de wet. Uiteraard blijven we met docenten en schoolleiders in gesprek over dit belangrijke thema. Als er voor mij dan werk aan de winkel is, schroom ik niet om dat op te pakken. Dat zit bijvoorbeeld in de curriculumherziening, waar ook een stevige poot burgerschap in zit. Ook wil ik sneller ingrijpen op scholen die geen goed onderwijs geven, ook als het om burgerschap gaat. Daarvoor hebben we de wet bestuurlijk instrumentarium aangescherpt, zodat we meer gereedschap hebben om schoolbesturen aan te pakken als leerlingen slecht onderwijs krijgen. Als het om de interpretatie van de wet gaat is uiteraard de wetsgeschiedenis bepalend voor de interpretatie van de wet. De wet en de parlementaire behandeling daarvan zijn uitgangspunt voor het toezicht van de inspectie. Daarop baseren zij hun inspectiekader, dat ook openbaar is en voor scholen inzichtelijk. Scholen hoeven niet direct alle stukken uit die parlementaire behandeling na te slaan. Al kan het best eens leuk en leerzaam zijn om er - als studieproject - met een aantal leerlingen eens in te duiken. Er komt concrete hulp voor scholen om deze opdracht vorm te geven, zoals een toegankelijk en goed geïnformeerd steunpunt waar scholen en docenten terecht kunnen.'

In de burgerschapsopdracht gaat het over drie basiswaarden: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. In hoeverre zijn de definities - die in de wetsgeschiedenis worden genoemd - leidend?

'Deze definities zijn natuurlijk leidend. Die zijn overigens heel breed en komen voort uit bijvoorbeeld de Grondwet en verschillende internationale verdragen. Het is dan ook vanzelfsprekend dat we onze eigen kinderen die waarden ook bijbrengen, onder meer in het onderwijs. Daarbij zijn de basiswaarden leidend. Scholen moeten die behandelen en op hun leerlingen overbrengen. Deze waarden moeten in de schoolcultuur terugkomen. Als men zich daaraan houdt, is er uiteraard ook ruimte voor eigen invulling.'

De afgelopen jaren namen uw voorganger en u diverse maatregelen rondom de centrale examens. Is de wijze waarop wij in Nederland in het voortgezet onderwijs examineren en diplomerende onderwerp van gesprek op het ministerie?

'Ja, daar hebben we het inderdaad over. Dat komt door corona, waardoor we ingrijpende aanpassingen moesten doen. We willen daarom ook juist gebruikmaken van wat we door deze onverwachte situatie hebben geleerd en zijn dit goed aan het evalueren.'

Wat vindt u sterk aan ons huidige systeem en wat baart u zorgen?

'De centrale examens vormen een objectief moment. Stel: je bent een geslaagde scholier uit Enschede. Dan kun je gemakkelijk vergelijken of deze leerling dezelfde kennis en kunde heeft als een scholier uit Alkmaar die ook een diploma op zak heeft. Internationaal onderzoek toont ook de meerwaarde van centrale toetsing aan, waarbij het Nederlands onderwijssysteem werd vergeleken met dat in andere landen. De belangrijkste succesfactoren van ons land zette de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) op een rijtje. Volgens de OESO zijn dat "vrije schoolkeuze, autonomie van scholen en grote professionele ruimte in samenhang met gerichte landelijke toetsing op sleutelmomenten", en daar ben ik het mee eens. Het huidige systeem heeft verder als kracht dat we met het voortgezet onderwijsdiploma in Nederland zorgen voor een drempelloze doorstroom naar het vervolgonderwijs. Dat is een groot goed en zou moeten zorgen voor gelijke kansen voor alle leerlingen. Jammer genoeg is dat nog niet voldoende het geval en daar maak ik me zorgen over. Iedere leerling moet in Nederland de kans krijgen een waardevol diploma te krijgen. We moeten zorgen dat we een robuust, maar ook flexibel stelsel hebben waarin je je optimaal kunt ontwikkelen. Daar zet ik me voor in.'

Deze special staat in het teken van staatsinrichting. Welk onderdeel van staatsinrichting zou iedere docent geschiedenis en iedere docent maatschappijleer zeker in de klas moeten behandelen?

'Op onze democratie mogen we trots zijn, maar we moeten er ook goed mee omgaan. Dat zou zeker in de klas naar voren mogen komen. Het is belangrijk dat leerlingen goed les krijgen in verschillende onderdelen van staatsinrichting. Ik vind het lastig om te zeggen welk onderdeel het meest cruciaal is. Het staatsbestel begrijpen en daaraan kunnen deelnemen is een belangrijk doel, zodat leerlingen op de middelbare school al meekrijgen hoe ze actief aan onze samenleving kunnen deelnemen. Dat vind ik als politicus en als voormalig docent-in-opleiding.' ♦

* In een volgend nummer van *M&P* wordt nader ingegaan op de wijze waarop scholen in de praktijk invulling aan deze basiswaarden geven.

AAN WIE VERTROUWEN WE ONZE GRONDRECHTEN TOE?

Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog stellen we ons in Nederland van tijd tot tijd een prangende vraag: wie gaat er over onze grondrechten?¹ Helaas lijkt dit een discussie die vooral juridisch en wettechnisch van aard is. Hierdoor is de toon van het debat vaak specialistisch en is er slechts een handvol spelers dat precies van de hoed en de rand weet.

Bart Wernaart brengt daar verandering in.

BART WERNAART

De discussie over onze grondrechten heeft dus niet de maatschappelijke aandacht die het verdient, terwijl het in de kern gaat over hoe we ons als burger tot onze overheid verhouden, aanspraak maken op bescherming van onze grondrechten door die overheid en ons tegen diezelfde overheid kunnen beschermen wanneer deze zelf grondrechten schendt. Dit thema is zeer urgent, zeker geplaatst tegen de achtergrond van het toeslagenschandaal, de coronamaatregelen met verregaande beperkingen op (ter bescherming van andere) grondrechten van burgers en de voorgenomen nieuwe bestuurscultuur, met daarbij meer dualiteit tussen regering en parlement.

SOORTEN GRONDRECHTEN

Sinds de Tweede Wereldoorlog vinden internationaal en nationaal pogingen plaats om grondrechten zo goed mogelijk op te schrijven, zodat mensenrechtenposities beter worden. Dat begon aanvankelijk met de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens; een vooral politieke verklaring met relatief weinig juridisch bindende effecten. Het idee was destijds, in het enthousiasme een nieuwe, menswaardige wereldorde te beginnen zonder de afgrijselijke gebeurtenissen die twee wereldoorlogen lang hadden plaatsgevonden, om na de verklaring een internationaal verdrag met dezelfde mensenrechten aan te nemen. Uiteindelijk zou dan een internationaal gerechtshof toezien op de naleving ervan. De Koude Oorlog gooide roet in het eten. 'Oost' en 'West' hadden fundamenteel andere opvattingen over de accenten in het mensenrechtenarsenaal.

De Sovjet-gelieerde landen zagen een belangrijkere rol voor de zogeheten economische, sociale en culturele rechten (rechten waarvoor bij uitstek overheidsingrijpen nodig is ter realisatie ervan); denk aan het recht op onderwijs, een adequate levensstandaard of gezondheidszorg. De geallieerde landen legden juist veel meer nadruk op de burgerlijke en politieke rechten (rechten waarvoor bij uitstek overheidsonthouding nodig is); denk daarbij aan het recht op vrijheid van godsdienst, privacy of persvrijheid. Dit leidde tot twee verschillende mensenrechtenverdragen binnen de Verenigde Naties: respectievelijk het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (IVESCR) en het Internationaal Verdrag Burgerrechten en Politieke rechten (Bupo). Tot op de dag van vandaag leiden deze verschillende inzichten tot geopolitieke misverstanden over wat grondrechten zouden moeten zijn. Ook in de Nederlandse rechtspraak zien we deze erfenis van de Koude Oorlog terug, waarbij rechters veel concreter aan burgerlijke en politieke rechten willen toetsen en de ECOSOC-rechten [Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties, *red.*] veelal links laten liggen.

TOETSINGSVERBOD

Grondrechten zijn in Nederland in de Grondwet verankerd. Diezelfde Grondwet regelt wie er verantwoordelijk is voor de naleving van deze grondrechten en hoe we ons tot internationaal verankerde grondrechten moeten verhouden. De hamvraag luidt: moet de democratisch gekozen wetgever bepalen wat onze grondrechten betekenen of is dat iets wat we beter kunnen overlaten aan de rechter die hier wat minder politiek en met meer afstand

naar kan kijken? Aan beide opties kleven voor- en nadelen, die met name tijdens de grondwetsherzieningen van 1953 en 1957 uitvoerig zijn besproken. Tijdens deze herzieningen is het huidige systeem in het leven geroepen met enerzijds een toetsingsverbod in artikel 120 van de Grondwet en anderzijds het systeem van gekwalificeerd monisme in artikel 93 en 94 van de Grondwet... en daar wringt hem de schoen.

Het toetsingsverbod betekent dat de rechter wetten in formele zin (dus aangenomen door de Eerste en Tweede Kamer) niet aan de Grondwet mag toetsen. Dat is namelijk aan de wetgever zelf om te doen. Zo kunnen de Tweede en Eerste Kamer hun eigen belastingwetten aan de Grondwet toetsen, en niet de rechter. Dat kan prima werken wanneer deze Kamers ook een daadwerkelijk controlerende functie uitvoeren, maar werkt minder sterk wanneer coalitiepartners zonder al te kritische vragen door de regering bedachte wetten aannemen.

GEKWALIFICEERD MONISME

Tegelijkertijd mag de rechter een wet in formele zin wel aan internationale verdragen toetsen via dat systeem van gekwalificeerd monisme. Dat kan nogal tegenstrijdig zijn omdat er nu twee manieren zijn om een wet in formele zin aan grondrechten te toetsen, door twee verschillende onderdelen van onze trias politica. Diverse malen is door verschillende partijen geprobeerd om beide constructies in de Grondwet beter op elkaar aan te laten sluiten. De oplossing die dan doorgaans wordt voorgesteld is het schrappen van het toetsingsverbod en zodoende de rechter bevoegd te maken wetten in formele zin aan de Grondwet

Op de website van M&P (www.maatschappijenpolitiek.nl) vindt u mogelijke debatvragen voor in de klas.

te toetsen. Waar minder aandacht voor is, is de manier waarop nationale wetgeving zich tot internationaal recht moet verhouden - en dat ligt momenteel uiterst genuanceerd door de bewoordingen van artikel 93 en 94 van de Grondwet: het resultaat van een haastig ingediend amendement door Serrarens cum suis tijdens de grondwetsherziening van 1953, die omwille van politiek compromis met een nipte meerderheid (46 stemmen voor en 40 tegenstemmen) werd aangenomen. Hierin staat grofweg dat de rechter alle geldende wettelijke voorschriften aan internationaal recht mag toetsen (artikel 94 van de Grondwet) wanneer deze bekend zijn gemaakt (artikel 93 van de Grondwet). Het moet dan wel gaan om internationale regels die naar hun inhoud eenieder kunnen verbinden (dit staat in beide artikelen). Vandaar de term *gekwalificeerd monisme*: monisme wil namelijk zeggen dat internationale wetten automatisch deel uitmaken van de nationale rechtsorde, gekwalificeerd wil zeggen dat dit wordt beperkt door uitsluitend internationale bepalingen die eenieder verbindend zijn.

EENIEDER VERBINDEND

Centraal probleem is hier wanneer een internationale regel 'eenieder verbindend' is? In het algemeen is een verdragsregel eenieder verbindend wanneer deze concreet genoeg is om er in een specifieke zaak rechten aan te ontlelen. Wanneer we de parlementaire geschiedenis van ratificatieverdragen die grondrechten behelzen bestuderen zien we dat enerzijds de rechter geacht wordt om te bepalen wanneer dit is, maar anderzijds de wetgever hierover in zijn memorie van toelichting altijd een duidelijk standpunt inneemt. De wetgever houdt hierin vrij constant vast aan de koudeoorlogserfenis: Bupo-rechten zijn doorgaans eenieder verbindend, en dus geschikt om nationale wetgeving aan te toetsen, terwijl ECOSOC-rechten vooral nadere wetgeving vergen en over prestaties gaan. De rechter neemt deze zienswijze in de regel over en past hiermee vaak een zogeheten wetshistorische interpretatiemethode toe waarbij de bedoeling van de wetgever van de ratificatiewet leidend is. Zo kan het dus zijn dat een gezin waarvan het waterbedrijf de kraan dichtdraait omdat de rekening niet kan worden betaald bot vangt bij een beroep op het recht op een adequate levensstandaard (zoals erkend in artikel 11 van het IVESCR-verdrag), zonder dat inhoudelijk naar die levensstandaard wordt gekeken bij de beoordeling van het beroep op dit grondrecht. Het artikel is nu eenmaal niet geschikt om toe te passen.

Slechts in gevallen waarin de wetgever geen duidelijk standpunt over de status van een internationaal verankerd grondrecht inneemt, voelt de rechter meer ruimte om zelf de criteria voor toetsing vast te stellen. Dat speelde in het bekende Spoorwegstakingarrest, waarbij de Nederlandse wetgever had nagelaten een nationale wet rondom het stakingsrecht aan te nemen, en in de memorie van toelichting niet expliciet was over de mate waarin (in dit geval artikel 6 van het Europees Sociaal Handvest) eenieder verbindend kon zijn. Door sommigen wordt dit gezien als het bewijs dat de rechter het laatste woord heeft in de werking van internationale grondrechten. Dit is echter een onjuiste aanname gezien de jarenlange interactie tussen wetgever en rechter bij vrijwel alle andere grondrechten. Ter illustratie: hetzelfde stakingsrecht is ook verankerd in artikel 7 van het IVESCR. Hier is de wetgever in zijn memorie van toelichting duidelijk geweest: niet eenieder verbindend. Zo kan het dus zijn dat in Nederland de rechter het stakingsrecht zoals verankerd in het ene verdrag wel en in het andere verdrag niet wil toepassen.

KLEUR BEKENNEN

Er leven dus twee constitutionele problemen. Het eerste is dat het toetsingsverbod de wetgever in formele zin zijn eigen wetten aan de Grondwet laat toetsen, terwijl het systeem van gekwalificeerd monisme de rechter juist aanwijst om diezelfde wetten aan diezelfde grondrechten te toetsen, maar dan verankerd in het internationale recht. Daarin zit een discrepantie die de rechtszekerheid niet ten goede komt. Een tweede probleem is dat de term 'eenieder verbindend' tot enorme onduidelijkheden en spraakverwarring heeft geleid in de manier waarop internationaal verankerde grondrechten in de Nederlandse rechtsorde doorwerken. Het zou helpen wanneer in de Grondwet een eenduidig en helder standpunt wordt ingenomen hoe met beide kwesties om te gaan. Zeker in tijden van extreme geopolitieke spanning, klimaatverandering, pandemieën en een hevig bekritiseerde bestuurscultuur is dit belangrijker dan ooit, omdat dan juist betekenis aan onze grondrechten moet worden gegeven. ♦

Noot

1. In deze bijdrage wordt het woord *grondrechten* gebruikt. Soms worden ook aanpalende begrippen als *mensenrechten*, *fundamentele rechten* of *constitutionele rechten* gebruikt.

Bart Wernaart is als lector Moral Design Strategy verbonden aan de Fontys Hogescholen.

Foto: Tingey Injury Law Firm | Unsplash

VOORPUBLICATIE

NU IS HET AAN ONS

'Klimaat en milieu zijn bij uitstek geschikte onderwerpen voor een burgerberaad.

Terwijl in veel Europese landen al nationale klimaatburgerberaden plaatsvinden, loopt Nederland vreselijk achter', schrijft Eva Rovers in *Nu is het aan ons* (De Correspondent, 2022).

Het boek met de prikkelende ondertitel *Oproep tot echte democratie* zet de lezer en daarmee ook de docent maatschappijleer aan het denken.

EVA ROVERS

Koningin Beatrix wond er geen doekjes om in 1988. In haar kersttoespraak waarschuwde zij: 'Onze wereld lijdt onder ontbossing, woestijnvorming, vervuiling en vergiftiging van lucht, bodem en water, uitsterving van dier- en plantsoorten, aantasting van de ozonlaag die ons tegen gevaarlijke straling moet beschermen, en stijging van de temperatuur met bedreigende gevolgen, zoals verhoging van de zeespiegel'. Dit was geen nieuwe boodschap, benadrukte ze: 'Waarschuwingen zijn er genoeg geweest. Twintig jaar geleden werd de Club van Rome opgericht. Met haar rapport *Grenzen aan de groei* bracht zij de toekomst van de mensheid zelf in discussie. [...] Nu zijn wij mensen zelf ook een bedreiging voor onze planeet geworden'. Die sombere constatering hoefde volgens de koningin niet tot moedeloosheid te leiden: 'Wij mensen zijn niet geschapen voor het passief aanvaarden van "ons lot". [...] Nu staan we voor de uitdaging een nieuwe relatie tot de natuur te vinden, gekenmerkt door eerbied voor ecologisch evenwicht,

behoedzaamheid en zorgvuldig beheer'. Ondanks deze koninklijke waarschuwing en ondanks het toen al omvangrijke wetenschappelijke bewijs dat de mens haar leefomgeving gevaarlijk aan het veranderen was, slaagde de Nederlandse politiek er niet in om het ecologisch evenwicht te herstellen. Opeenvolgende regeringen boekten in die ruim dertig jaar wel wat vooruitgang met lucht- en waterkwaliteit, maar anno 2022 verdwijnt in Nederland meer natuur dan in omringende landen, is het aantal insecten sinds 1988 met driekwart afgenomen en staan ooit zo alledaagse dieren als spitsmuizen en hazen op de lijst van bedreigde zoogdieren. Tegelijkertijd is het elektriciteitsverbruik

verdubbeld en stoten Nederlanders 30 procent meer CO₂ uit dan gemiddeld in de Europese Unie.

Dit falende overheidsbeleid beperkt zich niet tot Nederland. In democratieën wereldwijd worden moeilijke of gevoelige onderwerpen vooruitgeschoven, met name als ze over de lange termijn gaan. Politici kunnen met onderwerpen als klimaatverandering en biodiversiteit maar moeilijk binnen vier jaar succes behalen en zijn bang dat maatregelen stemmen zullen kosten. In Nederland zitten ze ook nog vast in een korset van partijdiscipline, waardoor Kamerleden in 99,99 procent van de gevallen meestemmen met hun partij - ook als dat ingaat tegen hun eigen opvattingen. En nee, dat is geen symbolisch cijfer, maar daadwerkelijk berekend. Ook niet onbelangrijk: vaak hebben politici jarenlange relaties met bedrijven en belangengroepen, die met een intensieve lobby proberen om de status quo te behouden of in hun voordeel om te buigen. Het resultaat van dit alles is dat heikele kwesties blijven liggen en sluipenderwijs veranderen in onbestuurbare crises. Zie de woning-

**'WE HEBBEN WENSEN,
DROMEN, TWIJFELS,
LEVENSERVARING
EN IDEEËN.
PRECIES DAARMEE
KUNNEN WE
DE POLITIEK HELPEN
BIJ DE GROOTSTE
OPGAVEN VAN
DEZE TIJD.'**

markt, zie de jeugdzorg, zie het institutioneel racisme, zie de stikstof-, klimaat- en biodiversiteitscrises. 'Kan de overheid crises aan?', vraagt minister van Staat Herman Tjeenk Willink dan ook in zijn recentste boek. Politici weigeren volgens hem te erkennen dat veel crises het gevolg zijn van politieke keuzes en hun eigen functioneren. Politici zijn te veel gericht op de eigen politieke werkelijkheid en 'de markt', waardoor de dagelijkse realiteit en burgers uit zicht zijn geraakt.

Ik deel die analyse en vraag me af hoe we het democratisch systeem kunnen veranderen. Hoe kunnen we politici bevrijden uit hun zelfgijzeling? Hoe zorgen we dat zij zich wél kunnen laten leiden door het gemeenschappelijk belang in plaats van door partijpolitieke belangen, de waan van de dag en lobbygroepen? Politici zullen zichzelf niet aan de haren uit het moeras kunnen trekken. Daarom is het nu aan ons om ze daarbij te helpen, om de democratie democratisch te maken en om de grootste problemen van deze tijd te bestrijden. Zeker een veelkoppig

monster als klimaatverandering vraagt om een veelkoppige aanpak. Een aanpak die niet alleen wordt bedacht door politici, ambtenaren, bedrijfsleven en belangengroepen, maar vooral door inwoners. Want inwoners zijn onafhankelijk, ze hoeven geen verkiezingen te winnen, hebben geen media-aandacht nodig, ze spreken niet namens een politieke partij en ze hebben geen achterban die ze gerust moeten stellen. Mede daardoor kunnen inwoners meer oog hebben voor het gemeenschappelijk belang en het belang van toekomstige generaties. Stel nu dat je een groep inwoners hebt die een goede afspiegeling vormt van de samenleving: zou zo'n groep niet precies de hulp kunnen bieden die de politiek nodig heeft om de crises wél aan te kunnen? Steeds meer landen om ons heen laten inwoners meepraten en meebeslissen in een zogenaamd 'burgerberaad'. In zo'n burgerberaad buigt een gelote groep inwoners zich over een complex maatschappelijk probleem. Ze laten zich grondig informeren door experts en ervaringsdeskundigen en gaan met elkaar op zoek naar oplossingen die het gemeenschappelijk welzijn dienen. Dat doen ze door zich samen te 'beraden', of met een duur woord te 'delibereren'. Bij deze manier van overleg gaat het er niet om anderen te overtuigen van jouw mening, maar om te zoeken naar *common ground* en van daaruit oplossingen te bedenken. Geen debat dus, maar dialoog. Geen meningenoorlog, maar uitwisseling van waarden en perspectieven. Uit honderden voorbeelden van over de hele wereld blijkt dat inwoners via dit soort burgerberaden binnen enkele maanden haalbare aanbevelingen kunnen bedenken voor complexe of precare onderwerpen. Zo zorgde een burgerberaad in Ierland voor legalisering van het homohuwelijk, hielpen inwoners van Noord-Macedonië hun politici om beleid te maken rond vaccinatie twijfel en ontwikkelden burgerberaden in onder meer Frankrijk, Denemarken en Schotland een indrukwekkend pakket klimaatmaatregelen. De belangrijkste voorwaarde: politici die burgers vertrouwen. Een overheid die nieuwsgierig is naar de kennis, ervaring, zorgen en behoeften van haar inwoners, en hun om hulp durft te vragen. Dat is pas 'een nieuwe bestuurscultuur'.

Klimaat en milieu zijn bij uitstek geschikte onderwerpen voor een burgerberaad. Terwijl in veel Europese landen al nationale klimaatburgerberaden plaatsvinden, loopt Nederland vreselijk achter. Met dit pleidooi wil ik laten zien wat wij van burgerberaden uit het buitenland kunnen leren, zodat we het in Nederland meteen goed kunnen doen. Nog meer hoop ik te laten zien dat de kennis en ervaring van burgers onmisbaar zijn voor het te lijf gaan van de grote problemen van deze eeuw. Dat bewustzijn moet niet alleen tot politici doordringen, maar ook tot burgers zelf. Veel mensen zijn gaan geloven dat onze macht niet verder reikt dan het stemhokje of onze portemonnee. Maar we zijn zo veel meer dan kiezer en consument. We zijn inwoners van een dorp, een stad, van een land, een planeet.

We hebben wensen, dromen, twijfels, levenservaring en ideeën. Precies daarmee kunnen we de politiek helpen bij de grootste opgaven van deze tijd. Na decennia van halfslachtig klimaat- en milieubeleid is het nu aan ons om de politiek te helpen. Het is aan ons om mee te denken, mee te praten en mee te beslissen over de toekomst. Zoals dat hoort in een echte democratie. Burgerberaden zijn essentieel voor een sterke democratie - een democratie die opgewassen is tegen complexe uitdagingen, omdat ze gedragen wordt door haar inwoners. Zo kunnen we voorkomen dat crises leiden tot permanente verdeeldheid en apathie, en hebben we een sleutel in handen tot een hechtere, meer rechtvaardige samenleving en een leefbare aarde. Want dat is wat er op het spel staat. ♦

**Speciaal voor lezers van M&P
vertelt Eva Rovers op woensdag
14 september over haar boek
Nu is het aan ons. De lezing vangt
aan om 19.30 uur. U kunt zich
aanmelden via m&p@prodemos.nl,
waarna u de link krijgt doorgestuurd.**

Via de link corr.es/maatschappij is het e-book *Nu is het aan ons* van Eva Rovers voor 6 euro verkrijgbaar en het audioboek voor 9 euro.

EEN KRITISCHE BLIK OP HET NIEUWS IN DE LES

OORLOG OF MILITAIRE OPERATIE?

Framing, de injectienaaldtheorie en medialogica zijn begrippen die in het katern Massamedia van het middelbare schoolvak maatschappijwetenschappen staan. Of nee, tot 2017 was dat het geval; toen werd het vak en daarmee ook de inhoud vernieuwd. Het domein Massamedia kwam niet meer terug. Hoe behoudt het vak nog zijn aandacht voor de actualiteit en de macht van media, nu de thematische aanpak heeft plaatsgemaakt voor de concept-contextbenadering en, bovenal, welke verantwoordelijkheden legt dit bij de docent?

HENNY METZ

President Volodymyr Zelensky met premier Mark Rutte tijdens een ontmoeting in Kyiv op 2 februari 2022 (foto: President of Ukraine/Wikimedia Commons)

Voor mijn onderzoek ben ik de syllabi ingedoken en in gesprek gegaan met leerlingen, met en zonder het vak maatschappijwetenschappen in hun pakket. Die gesprekken werden in twee focusgroepen met zes leerlingen gevoerd. In dit artikel worden de uitkomsten daarvan benoemd en wordt beschreven waarom de bal nu bij docenten ligt.

BEHOEFTE AAN ACTUALITEIT

De behoefte aan nieuws in de lessen maatschappijwetenschappen is er. Maar liefst 70 procent van de vwo-leerlingen geeft aan dat zij de actualiteit heel interessant vinden. Het is daarmee het populairste onderdeel van de theorie bij deze leerlingen. Bij havo-leerlingen is dat iets

minder, namelijk 55 procent, maar ook daar scoort actualiteit het hoogst. Dit komt naar voren in de monitoring van het vernieuwde examenprogramma door SLO.¹ In de focusgroepgesprekken met de leerlingen uit de vierde klas van het tweetalig vwo horen we dat zij eigenlijk nog meer actualiteit in de lessen hadden verwacht. Ze zijn voornamelijk geïnteresseerd in het nieuws over recente ontwikkelingen en minder in nieuws van een aantal jaar geleden. Een van hen deelt hoe hij dit voor zich ziet: 'Misschien kan de docent een artikel laten zien en dat iedereen de volgende les terugkomt en al een beetje is ingelezen. Dan kun je aan de hand daarvan een discussie voeren en hoor je meerdere meningen van verschillende mensen. Dan ga je er zelf ook wat kritischer over nadenken.'

MEDIAWIJS?

Die kritische blik wordt dus al door de leerlingen genoemd, maar is ook echt van belang. Media raken steeds meer verward in ons leven. Ze zijn sturend en laten ons zien in wat voor complexe wereld we leven. Dat brengt ook een grote verantwoordelijkheid voor de media-gebruiker met zich mee. We moeten alle informatie op waarde kunnen schatten en ons bewust zijn van de invloed die media hebben en hoe wij daarmee om moeten gaan.²

SLO heeft mediawijsheid dan ook opgenomen in haar curriculum onder het kopje *digitale geletterdheid*. Hierbij stelt het een aantal doelen voor bovenbouwleerlingen, zoals het kunnen herkennen van drogredeneringen in de media en het begrijpen van de rol van de media bij

politieke besluitvorming.³ Hier blijft het niet bij. De minister voor Primair en Voortgezet Onderwijs, Dennis Wiersma, heeft onlangs een masterplan aan de Tweede Kamer gepresenteerd ter verbetering van een aantal basisvaardigheden van scholieren. Een van die vaardigheden is digitale geletterdheid. Hij geeft aan dat leerlingen over het algemeen nog onvoldoende vaardig zijn als het over mediawijsheid gaat en dat er grote verschillen zijn tussen scholen in de manier waarop zij dit thema behandelen. Hij benoemt dat de overheid leraren hierbij beter wil ondersteunen, maar het uiteindelijk de docenten zelf zijn die de thema's in hun lessen moeten verwerken.⁴

NIUWSCONSUMPTIE VAN JONGEREN

Waar het voor mediamakers belangrijk is om hun publiek te kennen, geldt dat ook voor docenten. Het is belangrijk om inzicht te hebben in de nieuwsconsumptie van jongeren om hier als docent goed op in te kunnen haken. Uit de focusgroepen komt een aantal verschillen en overeenkomsten naar voren tussen de groep leerlingen die wel maatschappijwetenschappen volgen en de groep die dat niet doet. In beide groepen geven leerlingen aan dat zij het nieuws vooral volgen om op de hoogte te blijven en om mee te kunnen praten. Die communicatieve functie van nieuws komt uitgebreid aan bod. In de groep met maatschappijwetenschappen wordt ook de opiniërende functie van nieuws genoemd. Zo zegt een van de leerlingen: 'Ik denk doordat je bijvoorbeeld iets op het nieuws ziet en daar met je vrienden over discussieert en jouw visie deelt, dat dat ook een soort reflectie op jezelf is'. In de groep zonder maatschappijwetenschappen lijken de leerlingen niet erg overtuigd te zijn van de relevantie van nieuwsconsumptie. Ze geven aan dat ze het belangrijkste nieuws vaak wel horen vanuit hun omgeving en dat de gebeurtenissen achter het nieuws op hun jonge leven nog weinig invloed hebben.

BELANG

Dit wekt de suggestie dat leerlingen met maatschappijwetenschappen het belang van nieuws iets meer inzien. Over het algemeen lijken de leerlingen met maatschappijwetenschappen ook meer overtuigd te zijn van het belang van een kritische blik. De leerlingen zonder maatschappijwetenschappen geven aan dat zij het idee hebben te weinig kennis van zaken te hebben om echt kritisch naar het nieuws te kijken. Ook het idee dat zij toch niets aan de inhoud van een bericht

kunnen veranderen speelt daarbij een rol. Voor beide groepen is Instagram de voornaamste nieuwsbron. Ze zien daar de actualiteit vaak voorbijkomen als ze door hun feed scrollen. Ze volgen daar accounts van gevestigde nieuwsmerken als de NOS of NU.nl, maar ook nieuwe, speciaal op jongeren gerichte platforms. In de groep zonder maatschappijwetenschappen geven de leerlingen aan vooral op zoek te gaan naar verificatie als ze twijfelen over de juistheid van een nieuwsbericht op Instagram, maar dat zij anders snel genoeg nemen met de informatie die op Instagram is te vinden. In de groep met maatschappijwetenschappen geven de leerlingen aan dat zij bij interesse wel op zoek gaan naar nieuwe updates of achtergrondinformatie.

THEORIE

Uit de monitoring van het nieuwe examenprogramma blijkt dat bijna 90 procent van de leerlingen aangeeft dat het vak maatschappijwetenschappen hen helpt om actuele gebeurtenissen en ontwikkelingen beter te begrijpen.⁵ Ook de uitkomsten van de focusgroepen lijken erop te wijzen dat er inderdaad verschillen zijn in de nieuwsconsumptie van leerlingen met maatschappijwetenschappen ten opzichte van de leerlingen die dat vak niet volgen. Dat zou kunnen worden verklaard door de manier waarop de actualiteit en media in de theorie van het vak terugkomen. Zo wordt er nog wel aandacht aan de sociale en politieke activiteit besteed en moeten de leerlingen die aan de andere aspecten kunnen koppelen. De rol van media bij politieke besluitvorming komt ook terug, want media worden in de syllabus genoemd als poortwachters die mede bepalen wat er op de politieke agenda komt te staan. Daarnaast leren de leerlingen bepaalde vaardigheden aan om informatie te verzamelen op basis van meerdere bronnen, die informatie op waarde te schatten en aan de hand daarvan een onderbouwde conclusie te trekken.⁶

DUS, DOCENTEN...

De macht van media heeft een veel minder prominente plek in de theorie van maatschappijwetenschappen gekregen en wordt door een deel van de leraren ook gemist.⁷ Toch is het thema niet helemaal verdwenen en biedt het vak docenten ook ruimte om hier zelf invulling aan te geven. Bij deze dus een oproep: verdiep je in de nieuwsconsumptie van jongeren, vertel hun over de macht van media en besteed hier, naast de stof voor het centraal examen, voldoende tijd aan. De groeiende aanwezigheid van media in ons leven brengt een verantwoordelijk-

heid met zich mee, niet alleen voor de nieuwsgebruiker, maar ook voor docenten. Die moeten namelijk bewustzijn creëren en de leerlingen leren om informatie te verifiëren. Een vak als maatschappijwetenschappen leent zich hier goed voor en kan ook echt een verschil maken. Geef voorbeelden en opdrachten aan de hand van de actualiteit en let erop dat het ook echt nieuws is. Zo gaf een jongen uit de focusgroep aan dat hij een vijf jaar oude documentaire moest bekijken en daar vragen over moest maken. Hij dacht dat je dat ook had kunnen doen over iets dat actueel is, dus misschien een nieuwsdocumentaire over de oorlog. Volgens hem ben je daar dan toch iets meer bezig met wat nu speelt. Het is dus tijd voor een klassikaal rondje langs het nieuws op Instagram! ♦

Noten

1. H. Noordink & H. Penning De Vries, *Monitoring invoering vernieuwd examenprogramma maatschappijwetenschappen. Eindrapportage onderzoek invoeringsjaar 3: schooljaar 2019-2020*, SLO, Enschede, 2020, www.slo.nl/publicaties/@17812/monitoring-invoering-vernieuwd.
2. M. Deuze, *Leven in media* (1ste editie), Amsterdam University Press, Amsterdam, 2017.
3. SLO, *Leerlijn Digitale Geletterdheid Mediawijsheid po vo*, SLO, Enschede, 2018, www.slo.nl/documenten/@7554/slo-2018-03-05-2.
4. D. Wiersma, *Masterplan basisvaardigheden*, Rijksoverheid.nl, 12 mei 2022, <https://open.overheid.nl/repository/ronl-87e80b67638eac706986d2467ba0db-c854000ea7/1/pdf/kamerbrief-masterplan-basisvaardigheden.pdf>.
5. H. Noordink & H. Penning De Vries, 2020.
6. College voor Toetsen en Examens, *Maatschappijwetenschappen vwo - Syllabus centraal examen 2022*, Examenblad.nl, juli 2020, www.examenblad.nl/examenstof/syllabus-maatschappijwetenschappen-11/2022/f=/maatschappijwetenschappen_vwo_2022_versie_2.pdf.
7. H. Noordink & H. Penning De Vries, 2020.

Henny Metz is een vierdejaars student Journalistiek met de ambitie om door te studeren voor docent maatschappijleer/maatschappijwetenschappen. Daarnaast studeert ze af op het onderwerp 'Nieuwsconsumptie van leerlingen met en zonder maatschappijwetenschappen'. Voor meer informatie over het onderzoek kunt u zich wenden tot de auteur via haar e-mailadres: hennymetz2000@gmail.com.

HOE KAN INZICHT WORDEN GETOETST?

In aansluiting op eerdere artikelen over het verkrijgen van inzicht in maatschappelijke ontwikkelingen kijken Rob van den Boorn en Lieke Meijs naar het examen voor maatschappijwetenschappen als uitgangspunt voor een nadere analyse van de toetsing van conceptuele kennis.

ROB VAN DEN BOORN & LIEKE MEIJS

In drie eerdere artikelen vroegen Rob van den Boorn en Lieke Meijs zich af hoe docenten hun leerlingen inzicht kunnen laten verwerven in maatschappelijke vraagstukken met inzet van concepten. Voorbeeldopdrachten gaven een richting aan hoe conceptuele kennis kan worden verkregen. Het moeilijkste onderdeel van een verandering van de inhoud van een schoolvak, zoals bij maatschappijwetenschappen, vormt toetsing. Alle betrokken docenten, opleiders en uitgevers moeten eenzelfde beeld hebben ontwikkeld over hoe een concept-contextbenadering wordt getoetst; een ingewikkeld proces voor het centraal examen en het schoolexamen dat de auteurs in dit artikel verkennen.

TERECHT EEN UITDAGING

Met het eerste pilotexamen maatschappijwetenschappen voor de havo in 2013 begon de zoektocht naar hoe een andersoortige examenvraag eruitziet waarin hoofd- en kernconcepten een centrale rol krijgen. In dit examen kregen de kandidaten de vraag 'Leg uit hoe sociaal kapitaal kan bijdragen aan het in stand houden van sociale ongelijkheid op de arbeidsmarkt'.¹ Leerlingen lependen in hun antwoorden de hele omschrijving van sociale ongelijkheid op. Onduidelijk was wat bij 'uitleggen' precies werd gevraagd. Inmiddels is er door het College voor Toetsen en Examens (CvTE) en het Centraal Instituut voor Toetsontwikkeling (Cito) meer sturing in dergelijke vragen aangebracht door een concrete toepassing van kernconcepten in een context te vragen. De sturing bestaat uit aandachtstreepjes in een vraag: dat zijn onderdelen die leerlingen in hun antwoord moeten meenemen; bijvoorbeeld door een redenering te geven waarin ze een kenmerk van een begrip, informatie uit de tekst en een omschrijving van een gegeven kernconcept gebruiken. Bij dat laatste moeten leerlingen niet de hele definitie geven maar een selectie van aspecten uit de omschrijving van het kernconcept die in de context herkenbaar zijn.²

Aanvankelijk werden er ook regelmatig examenvragen gesteld waarin leerlingen zelf de keuze mochten maken met welke kernconcepten zij een vraagstuk konden beredeneren, maar klachten over vijf uur besprekingsduur tussen de eerste en tweede corrector maakten duidelijk dat voor een centraal examen enige sturing noodzakelijk was, alsook een antwoordmodel dat niet alleen uit 'voorbeelden van een goed antwoord' bestaat maar ook een 'juist antwoord bevat'.

RIJTJES SYLLABUSKENNIS

In de nabespreking van het vwo-examen 2022 maatschappijwetenschappen (eerste tijdvak) vond een deel van de docenten dat er te weinig hogere denkvaardigheden werden getoetst en de manier van vragen in het centraal examen tot een 'toetsing van rijtjes syllabus kennis' was geworden. We gingen op zoek naar hogere denkvaardigheidsvragen in de examens.

Inemuri in de metro in Tokio
(foto: Wikimedia Commons)

EXAMEN MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN - VWO

Socioloog Steger heeft tussen 2004 en 2016 onderzoek gedaan naar slapen in het openbaar in Japan, bijvoorbeeld in het openbaar vervoer of op het werk. De Japanse wijze van dutjes doen in het openbaar wordt 'inemuri' genoemd. Deze opgave gaat over dit Japanse verschijnsel en dan met name over dutten tijdens het werk. Het onderzoek van socioloog Steger naar slapen in het openbaar in Japan sluit aan bij het sociaal-constructivisme-paradigma.

VRAAG 6 | Leg uit welk kenmerk van dit paradigma te herkennen is in de beschrijving van Steger van haar onderzoek. Gebruik in je uitleg:

- een kenmerk van het sociaal-constructivisme-paradigma;
- informatie uit tekst 2 om het gekozen kenmerk te illustreren.

(Bron: Vwo-examen 2022 Maatschappijwetenschappen, tijdvak 1, woensdag 25 mei 2022)

Vraag 6 van dit examen is in potentie een analysevraag. In bijlage 4 van de syllabus wordt expliciet genoemd dat een leerling bij het niveau van analyseren 'in bronmateriaal moet kunnen bepalen vanuit welk paradigma wordt geredeneerd'. Dat zou de volgende examenvraag hebben kunnen opleveren: 'In de beschrijving van het onderzoek van Steger is een van de vier paradigma's te herkennen. Beredeneer welk van de vier paradigma's en onderbouw je keuze voor dit paradigma met informatie uit tekst 2 (2 punten)'. In de vraag die in het examen is gesteld, is deze denkactiviteit ingeperkt door de sturing dat leerlingen moeten uitleggen 'welk kenmerk van sociaal-constructivisme is te herkennen en dit te illustreren met informatie uit tekst 2 (1 punt)'.

Dit brengt het spanningsveld in beeld tussen enerzijds leerlingen zelf laten uitdenken hoe ze tot een keuze voor een paradigma komen met een antwoordmodel dat ruimte biedt³ en anderzijds minder denkwerk van de leerling vraagt door het paradigma al weg te geven met een meer gesloten antwoordmodel. Vraag 6 wordt door deze keuze echter geen analysevraag en 'oogt' als rijtjesvraag. Het lijkt immers of leerlingen een rijtje kenmerken van het paradigma hebben moeten leren, maar dat is niet het geval. In de syllabus zijn algemene omschrijvingen van het paradigma (A2) te vinden, soms verder geconcretiseerd in andere subdomeinen. Die informatie bij elkaar geeft leerlingen de vakkennis om uit te kunnen leggen waarom het bij dit onderzoek om het sociaal-constructivisme gaat.

EXAMEN MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN - HAVO

VRAAG 11 | Beredeneer dat de kans dat jongeren gaan stemmen groter is als zij 16 of 17 jaar zijn, dan wanneer zij 18 jaar of ouder zijn. Gebruik in je redenering:

- de omschrijving van het kernconcept politieke socialisatie;
- informatie uit regel 36 tot en met 74 van tekst 2 waarin politieke socialisatie is te herkennen;
- twee socialisatoren die in tekst 2 aan de orde komen.

(Bron: Havo-examen 2022 Maatschappijwetenschappen, tijdvak 1, woensdag 18 mei 2022)

REDENEREN

In de nabespreking van het havo-examen 2022 (eerste tijdvak) werden opmerkingen gemaakt over redeneervragen, zoals vraag 11. Redeneringen opzetten met inzet van conceptuele kennis, toegepast op een nieuwe context is een analysevaardigheid. Ook deze vraag kent een duidelijke sturing, waarvan docenten aangeven dat dat fijn is zodat leerlingen weten wat ze achtereenvolgens moeten opschrijven (omschrijving van het kernconcept politieke socialisatie, citaat uit tekst 2 en twee socialisatoren). Het is jammer dat docenten als keerzijde van deze sturing aangeven dat leerlingen het belangrijkste vergeten; namelijk een redenering opzetten. Volgens het correctiemodel is dat ook niet heel erg. De leerling krijgt immers al twee punten voor het in de tekst herkennen van politieke socialisatie en twee socialisatoren. Een magere beloning van 1 punt voor een redenering waardoor de indruk kan ontstaan dat dit minder belangrijk is dan herkenning van het kernconcept en socialisatoren. Vanuit de doelstelling van het vak (het kritisch leren denken) zou men het omgekeerde verwachten. Het gaat in deze vraag om de stelling 'De kans is groter dat jongeren gaan stemmen als zij dat mogen als zij 16 of 17 jaar zijn, dan wanneer zij

18 jaar of ouder zijn'. Voor de argumentatie zouden leerlingen de punten moeten krijgen: meer punten naarmate ze de gevraagde vakkennis juist toepassen. Het noemen van socialisatoren, los van de argumentatie, zou in een echte redeneervraag dan ook geen punten op moeten leveren.

Het zou leerlingen helpen als ze het verschil weten tussen een echte redeneervraag (met het handelingswerkwoord beredeneren of beargumenteren, vier van dit soort vragen in dit examen) en een uitlegvraag (twaalf van dit soort vragen in dit examen) waarin ze een kernconcept moeten herkennen in een context.

Nog niet alle betrokkenen hebben hetzelfde beeld wat in het centraal examen een goede analyse- of redeneervraag is en welk deel van het centraal examen dergelijke vragen bevat. Het school-examen biedt meer mogelijkheden om leerlingen een analyse- of onderzoeksopdracht uit te laten voeren die aan de criteria van hogere denkvaardigheden voldoet.⁴

SCHOOLEXAMEN GEEN GENERALE REPETITIE

Scholen hebben een grote vrijheid in de invulling van het school-examen. Naast de voorgeschreven schoolexamenonderdelen (domein F en/of G 'Analyse van/onderzoek doen naar een sociale en/of politieke actualiteit') kunnen ook domeinen uit het centraal examen in het schoolexamen worden opgenomen. Dat wordt door scholen nogal eens ingevuld met toetsen die uit oude examen-vragen bestaan, zodat leerlingen er al mee oefenen. Het is echter jammer als in die examen-vragen juist de analysevaardigheid wordt gemist. Heel opgave 3 uit het vwo-maatschappijwetenschappenexamen 2022 (eerste tijdvak) is eenvoudig naar een schoolexamenvraag op analyseniveau om te zetten. Het gaat over een actueel maatschappelijk veranderingsproces om wijken aardgasvrij te maken. Dat verloopt via een politiek besluitvormingsproces. Laat leerlingen zelf een van de drie modellen kiezen en beschrijven en laat ze voor wijk A en wijk B in kaart brengen welke fase anders zal moeten worden ingevuld, gezien de grote verschillen tussen beide wijken. Als eindconclusie kan aan leerlingen worden gevraagd met onderbouwing aan te geven met welke twee kernconcepten binnen het hoofdconcept Verandering het beste dit maatschappelijk veranderingsproces kan worden getypeerd. Ook de in dit artikel besproken vraag 11 uit het havo-examen 2022 (eerste tijdvak) leent zich goed voor een omzetting naar een analysevraag voor het schoolexamen. Door er een tweede bron bij te geven, moeten leerlingen beide bronnen tegen elkaar afwegen en beoordelen. ♦

Deze schoolexamenopgave met bronnen en antwoordmodel staat op de website van M&P: www.maatschappijenpolitiek.nl.

Noten

1. Tijdvak 1 vraag 4, zie: www.examenblad.nl.
2. www.examenblad.nl/document/toelichting-centraal-examen/2022/vwo/f=/Toelichting_centraal_examen_maatschappijwetenschappen_havo_vwo_2022.pdf.
3. 'Kun je functionalisme-paradigma ook goed rekenen, er staat toch sociaal evenwicht?'
4. www.slo.nl/handreikingen/havo-vwo/handreiking-se-maatschwet-hv.

Rob van den Boorn is voormalig vakdidacticus aan Fontys Hogeschool Tilburg en Radboud Docentenacademie in Nijmegen. Lieke Meijs is voormalig projectleider pilot Maatschappijwetenschappen bij SLO Enschede en vakdidacticus aan de Radboud Docenten Academie in Nijmegen, alsook voormalig redactielid van M&P.

ZORGEN OM DE JONGEREN
EN HUN MORGEN

SOLIDARITEIT & PERSPECTIEF

Het is u vast niet ontgaan tijdens de lessen, gedurende de pauzesurveillance of tijdens een mentorgesprek: de jeugd maakt zich zorgen. Zorgen over hun toekomst. Een groep jongeren, de Nationale Jongeren Raad (NJR) en veertien adviesraden buigen zich hierover in de bundel *Jongeren en het zorgen voor hun morgen*.

M&P sprak met Jet Bussemaker, voorzitter van de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (RVS), over dit project.

KOEN VOSSEN

De bundel *Jongeren en het zorgen voor hun morgen* is het resultaat van veel verschillende inzichten vanuit veel adviesraden. We lezen bijvoorbeeld stukken van de Adviesraad Migratie tot aan een beschouwing van het Adviescollege ICT-toetsing. Waarom is deze samenwerking en deze bundel juist op dit moment nodig?

'Ik denk omdat we op verschillende terreinen zien dat er heel ingewikkelde problemen voor ons liggen. Jongeren hebben in deze problemen een belangrijke rol, maar worden lang niet altijd over deze problemen gehoord. Neem bijvoorbeeld het klimaat of de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Deze vraagstukken leveren veel mentale druk op. Dat zien we dan ook voornamelijk bij jongeren terugkomen. Zijzelf en wij maken zich zorgen over hun toekomst, maar tegelijkertijd kunnen jongeren ook over de oplossingen meedenken. Daarnaast constateerden diverse adviesraden dat de inspraak van jongeren nog voor verbetering vatbaar is. Dit is misschien wel de eerste generatie die het slechter gaat krijgen dan de ouders en tegelijkertijd is dit ook de generatie die, meer dan vorige generaties, met een hele grote mentale en financiële last heeft te maken. Samen met al die adviesraden, waaronder mijn eigen Raad voor Volksgezondheid & Samenleving, en een groep jongeren hebben we nagedacht over wat nu precies die problemen zijn en welke oplossingen relevant zijn. Het is niet alleen een pessimistische bundel. Het gaat niet alleen over hun zorgen, maar ook over hoe we ervoor kunnen zorgen dat het een mooie toekomst wordt.'

Jet Bussemaker
(foto: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving)

Er spreekt een soort van nieuw mens- en maatschappijbeeld uit dit deze bundel. Hoe is deze manier van schrijven ontstaan?

'Om met zoveel raden een bundel te maken moet je mensen vrijlaten. We hebben wel losjes verbanden gezocht door twee centrale invalshoeken te kiezen. De eerste invalshoek is *solidariteit*; die discussie gaat over de solidariteit tussen en binnen generaties. We zien namelijk dat er zowel verschillen tussen leeftijdscategorieën als binnen de generaties zijn. Jouw toekomst is (deels) afhankelijk van het inkomen en de huisvesting van je ouders. De andere invalshoek is die van *perspectief*: wat hebben we nodig om ook naar de lange termijn te kijken en dat op te bouwen? Het nieuwe mensbeeld geldt in elk geval voor de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. We hebben voorheen ook een essay over machtige mensbeelden geschreven. Dat beeld geldt ook hier. Ondanks dat we de problemen van jongeren zien, zien wij ze niet als weerloze slachtoffers van een bureaucratisch apparaat of van babyboom-welverende-ouders. Jongeren zijn namelijk ook zelfstandig, vol ideeën en vele van hen zien ook dat we elkaar nodig hebben.'

Leeft dit mensbeeld ook op de straat of leeft dit vooral in denktanks?

'Ik durf niet te zeggen dat dat niet aansluit op de realiteit van de straat. Laat ik het zo zeggen: ik denk dat heel veel mensen *niet* naar technocratische antwoorden op zoek zijn, maar naar antwoorden op vragen als "Hoe willen we samenleven?" of "Wat voor soort samenleving willen we in 2050 hebben?". Die samenleving van 2050 is de samenleving waarin de jongeren van nu de beslissers en beeldbepalers zijn. Laten we dan nu maar alvast naar hen luisteren en niet alleen naar de belangen van de ouderen die er dan niet meer zijn. Zij scheppen namelijk nu wel al de werkelijkheid voor die jongeren. Terugkomend op de vraag of het aansluit op de behoefte van de samenleving hoop ik dat het aansluit en denk ik dat het soms wel aansluit en soms ook niet. Je moet namelijk ook niet ontkennen dat daar ook immens grote verschillen bij komen kijken.'

In de bundel, en in uw antwoord op de vorige vraag, wordt veel nadruk gelegd op het belang van de jeugd in politieke besluitvorming. Waarom is dit zo belangrijk?

'Stel je voor dat de jongeren massaal afhaken en er geen oplossingen komen voor de problemen die er zijn. Waar moeten we de oplossingen dan halen? Misschien zijn ze al deels buiten de politiek te vinden, maar ook dan moet je er met elkaar aan werken. We zien nu al politieke versplintering in Den Haag en discussies over de nieuwe bestuurscultuur en hoe het allemaal anders moet.

Dan mag je toch hopen dat jongeren zich daartegen gaan bemoeien. Anders krijg je ook geen draagvlak voor moeilijke besluiten, zoals het klimaat. Deze moeilijke besluiten hebben consequenties voor hun toekomst. Daarom is het van het allergrootste belang dat wij de jeugd meekrijgen. Iedereen weet dat in politiek-electoraal opzicht de ouderen de grootste macht zijn. Voor je het weet wordt vooral daarnaar gekeken, terwijl het juist belangrijk is om iets verder vooruit te kijken.'

In de bundel worden allerlei verschillende vormen van jongerenparticipatie beschreven. Welk van deze ideeën vindt uzelf het meest charmant? Waar ziet u het meeste in?

'Het *future-design* vind ik heel mooi, omdat je daarmee wel nog dingen open laat. Je zegt het niet met *zus-of-zo*. Het nadenken over hoe de dingen die je nu bedenkt op de toekomst nawerken, spreekt mij erg aan. Bijvoorbeeld wat de

Raad voor leefomgeving en infrastructuur samen met spokenword-artist Amara van der Elst heeft gemaakt, genaamd *Durf te dromen!* We zijn er als generatie, ik ook als voormalig politica, om het haalbare als mal van al het beleid te maken. Hierdoor wordt heel veel beleid ook technocratisch en op afrekening gebaseerd. Dus ik vond haar oproep *Durf te dromen!* heel treffend.'

Uit uw woorden, maar zeker ook uit de beschrijvingen in de bundel, blijkt dat we voor complexe problemen staan. Alles haakt in op alles. Nu kennen we ook wel de omschrijving van de 'Haagse realiteit': departementen/ministeries die verkokert naar de samenleving kijken. Kan deze bundel politiek worden omgezet met deze Haagse praktijk?

'Ik denk dat de Haagse praktijk moet veranderen. Zoals de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving aantoont kun je die gezondheidsverschillen niet oplossen door alleen naar gezondheid te kijken. We moeten breder kijken. Daarnaast denk ik dat jongeren kunnen bijdragen aan dat leren breder te kijken. Zij zijn namelijk minder in allerlei structuren en belangengroepen vastgeroest. Waar ik heel erg positief over ben is dat ik tijdens de presentatie van het boek merkte dat diverse hoge ambtenaren er ook echt werk van willen maken. Zij willen jongeren al vanaf het definiëren van problemen meenemen. Of neem minister Hanke Bruins Slot [Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *red.*], die de bundel met enthousiasme ontving. Dat zijn allemaal aanknopingspunten. We moeten minder vanuit die silo's en departementen denken en meer vanuit de aanpak van problemen. Dat is niet gemakkelijk, maar wel een hele andere manier van denken. Die denkracht van jongeren en het niet vastgeroest zijn in oude patronen kan de oude garde bijsturen en ik hoop dat ik, en mijn generatie, hen weer iets kan leren.' ♦

TROPENMUSEUM KEERT TERUG NAAR ZIJN WORTELS

Het Tropenmuseum in Amsterdam is bij uitstek een educatief museum en daarom populair bij scholen. Na bijna veertig jaar dezelfde opzet te hebben gevolgd, is het roer nu radicaal omgegooid. De vaste tentoonstelling die de ontwikkelingslanden aansprekend voor het voetlicht bracht is vervangen door *Onze koloniale erfenis*, die een indruk geeft van het Nederlands kolonialisme, de dekolonisatie en de nauwelijks te onderschatten invloed op de huidige samenleving.

WOLTER BLANKERT

Met de vervanging van de vaste tentoonstelling is het museum teruggekeerd naar zijn wortels van koloniaal museum. Die naam droeg het vanaf de opening in 1926 tot de onafhankelijkheid van Indonesië. Nu staat het kolonialisme opnieuw centraal, maar wel vanuit een andere invalshoek. In de beginjaren van maatschappijleer kreeg 'de derde wereld' veel aandacht binnen het vak en daarbij kwam een museumbezoek goed van pas als aanvulling op de gewone lessen, vaak samen met aardrijkskunde. Toen het vak zich op de Nederlandse politiek en samenleving ging concentreren, verdween die behoefte, afgezien van deelname aan vak-overstijgende projecten. Door de grote aandacht voor de invloed van het kolonialisme op de huidige samenleving wordt het museum opnieuw interessant voor maatschappijleer. Binnen het vwo-vak maatschappijwetenschappen nemen de 'internationale machtsverhoudingen' een belangrijke plaats in en ook daarin past aandacht voor de gevolgen van kolonialisme.

GESCHIEDENIS VERDRINGT AARDRIJKSKUNDE

Tot voor kort was de opzet van het museum sterk geografisch gericht. Verspreid over twee verdiepingen wandelden leerlingen dwars door Afrika, het Midden-Oosten, Oost-Azië en Latijns-Amerika, zo *levensecht* mogelijk uitgebeeld. Daarbij werd het kolonialisme niet weggemoffeld, maar in enkele aansprekende taferelen weergegeven. Nu concentreert de vaste collectie zich dus geheel op het Nederlands kolonialisme in brede zin, op één verdieping. De rest van het museum is voor tijdelijke tentoonstellingen gereserveerd. Voor scholen betekent dit een forse omschakeling. Nam aardrijkskunde doorgaans het voortouw, nu heeft juist dit vak er veel minder te zoeken. Nu ligt bij een museumbezoek samenwerking tussen geschiedenis en maatschappijleer voor de hand, al kunnen daar, in het kader van samenwerking en afstemming, ook andere vakken bij aansluiten. Frappant is dat de huidige opstelling meer overeenkomsten vertoont met die van 1926 dan de vorige opstelling. De aandacht voor tropische producten

- wat haalden we allemaal uit onze koloniën - is teruggekeerd. Ook toen was er al volop aandacht voor de doorwerking naar de Nederlandse samenleving, gericht op het profijt voor het Nederlandse bedrijfsleven. Die laatste invalshoek is danig veranderd. Nu overheerst de schaamte over dat profijt en over de middelen om dat te behalen, waarbij soms wordt vergeten dat de handel met de vroegere koloniale wereld een veelvoud van destijds bedraagt en waarschijnlijk niet minder winstgevend. Dat valt overigens wel af te leiden uit de beelden van ontbossing en kwalijke mijnbouw op de tentoonstelling.

IMPRESSIE

Verder omvat de tentoonstelling een fraaie selectie uit de uitgebreide etnografische collectie, aangevuld met eigentijdse kunst. Die wisselwerking tussen moderne en traditionele kunst werkt verrassend. Bij de traditionele kunst valt de scheidslijn met religieuze zaken, gebruiksvoorwerpen en muziekinstrumenten moeilijk te trekken, maar dat is ook niet nodig en lag vroeger in Europa niet anders.

De aandacht is ongeveer gelijk verdeeld over Indonesië en 'de West'. Dat doet geen recht aan het belang van beide gebieden destijds, maar lijkt redelijk te stroken met de huidige invloed op de Nederlandse samenleving.

De tentoonstelling geeft een impressie, een heel indringende, maar heeft niet de pretentie een systematische behandeling te bieden. Daarom is het jammer dat een catalogus ontbreekt, als naslagwerk en om tot een meer overzichtelijk geheel te komen. Nu wordt in algemene termen over het kolonialisme gesproken, terwijl er in de loop der tijd de nodige veranderingen zijn opgetreden. Voor leerlingen zal het niet meteen glashelder worden dat het kolonialisme in Suriname een totaal ander karakter droeg dan het in Indonesië deed. De Antillen en Suriname zijn geheel het resultaat van kolonisering. Als men dat betreurt, vervloekt men zijn eigen geboorte. Indonesië had toch wel bestaan, zij het beslist niet in de huidige vorm. Dergelijke variaties in tijd en plaats kunnen gemakkelijk aan de aandacht ontsnappen.

Aan het begin van het nieuwe schooljaar zal er voor scholen, op alle niveaus, een educatief programma beschikbaar zijn, gebonden aan een museumbezoek. Afgaande op de reputatie van het Tropenmuseum zal dit zowel aansprekend als leerzaam zijn. Het is daarom verstandig tijdig te boeken via info@tropenmuseum.nl. Zie ook de website van het museum: www.tropenmuseum.nl voor een aanmeldformulier en om na te gaan welke tijdelijke tentoonstellingen een bezoek nog meer reliëf geven.

Serie over de terugkeer van de geesten van weggevoerde tot slaaf gemaakten: Gates of Return II, Julian Sinzogan, 2009 (Bron: Tropenmuseum)

SLAVENMONUMENT

Het Tropenmuseum heeft al een jaar of tien een kleine, maar uitstekende, tentoonstelling over de slavernij. Die is in deze tentoonstelling in uitgebreide vorm opgenomen. Indrukwekkend en buitengewoon leerzaam daarbij is het digitale namenmonument. Op grond van goed bewaarde slavenregisters zijn de namen van ongeveer 200.000 tot slaaf gemaakten achterhaald. Het enorme voordeel van een digitaal monument is dat niet alleen de namen beschikbaar zijn, maar ook verrassend veel achtergrondinformatie, zoals op welke plantage(s) ze werkten en soms ook hoe ze woonden. Van sommige families valt een hele genealogie te volgen. Voor nakomelingen kan dat een bron van voldoening zijn, maar ook voor ieder ander biedt het de mogelijkheid werkelijk een duik in het verleden te nemen. Merkwaardig is dat de geschiedenis van de tot slaaf gemaakten zo veel grondiger valt te traceren dan de geschiedenis van textielarbeiders. Op de term *tot slaaf gemaakte* valt veel af te dingen, het blijft een raadsel welk vooroordeel hiermee wordt weggenomen, maar die taalkundig bizarre constructie lijkt in beschaafde kringen inmiddels ingeburgerd. Dan zit er weinig anders op dan die te accepteren.

RACISME

In het verlengde van de aandacht voor het slavernijverleden krijgt racisme, en vooral de bewustwording en bestrijding ervan, via digitale 'spelletjes' de nodige aandacht, in de hoop dat dit kwalijke verschijnsel in de toekomst geheel zal zijn verdwenen. Wel valt het nodige af te dingen op de suggestie dat racisme, stereotypering en vooroordelen typische gevolgen van het kolonialisme zijn. De meest gruwelijke vorm van racisme vond immers plaats tussen 'beschaafde' Europeanen onder elkaar. Ook in heel wat andere landen is het geen onbekend verschijnsel, zonder koloniale connectie.

De toon van de tentoonstelling is gematigd, gespeend van gedram. Kolonialisme met wreedheden en de gruwelen van de slavernij komen aan bod, maar de samenstellers doen er geen schepje bovenop. De bezoeker kan zelf oordelen en tot kritische vragen komen; onder meer of het destijds beter toeven was in niet-koloniale windstreken en of landen die van kolonialisme gevrijwaard zijn gebleven er beter voorstaan. ♦

Anna Chapman was één van de 'illegalen' die in 2010 in de Verenigde Staten werd opgepakt (foto: Dmitry Rozhkov)

HEDEN EN VERLEDEN

'ALLEEN ALS HET DE SPUIGATEN UITLOOPT VOLGEN ER UITWIJZINGEN'

Sinds de Russische invasie in Oekraïne gaat het in de media regelmatig over Russische 'spionnen'. Klopt deze term eigenlijk wel? Wat moet je als docent weten over Russische inlichtingendiensten als deze tijdens de les ter sprake komen? *M&P* sprak onderzoeker Ben de Jong over terminologieën, illegalen en het volkenrecht.

IVO PERTIJS

'De term spion wordt vaak gebruikt en is verwarrend. Het is niet een duidelijk omschreven begrip. Uitgevers willen graag de term spion in de titel van een boek hebben staan. Dat scheelt in de verkoopcijfers. De term spion spreekt tot de verbeelding. In de business zelf gebruiken men het woord spion nooit, omdat het een onduidelijk begrip is', legt Ben de Jong uit. Hij is gastonderzoeker Inlichtingendiensten bij het *Institute of Security and Global Affairs* van de Universiteit Leiden. De Jong: 'Je moet onderscheid maken tussen een medewerker in vaste dienst van een inlichtingendienst en iemand van buiten die men als informant of agent rekruteert. Bij een inlichtingendienst is dat in de meeste gevallen een buitenlander. De relatie van een informant of een agent met de dienst is een totaal andere dan een relatie van een medewerker

in vaste dienst die het gebouw van de inlichtingendienst in- en uitloopt. Een agent of informant wordt namelijk specifiek geïnstrueerd om de relatie met de dienst geheim te houden. Ook in goede kranten wordt de term spion vaak gebruikt om naar beiden te verwijzen, wat eigenlijk heel verwarrend is. Als je zegt dat Vladimir Poetin een KGB-spion was, dan is dit nietszeggend. Was hij een inlichtingenofficier van de KGB of een informant die informatie aan de KGB leverde? Tijdens mijn colleges gebruikte ik de term spion alleen om uit te leggen dat het een verkeerde term is.'

ILLEGALEN

Eind maart zette Nederland zeventien Russische diplomaten uit. 'Grote landen stationeren inlichtingenpersoneel op de ambassade. Nederland doet dit op bescheiden schaal, omdat we een minder omvangrijke dienst dan de Amerikanen of Russen hebben. Het gaat om inlichtingen-

personeel met een diplomatiek cover. Zij hebben twee taken, namelijk gewoon diplomatiek werk en inlichtingenwerk, waarvan de laatste de belangrijkste taak is. Zij moeten hard werken, want ze doen diplomatiek werk, maar tegelijkertijd inlichtingenwerk, wat voor hen natuurlijk het belangrijkste is. Ik sprak ooit een voormalige KGB-officier die nu in de Verenigde Staten woont, die zijn werkdag voor mij beschreef. Dat loog er niet om', weet De Jong. Daarnaast werken Russische inlichtingendiensten ook met zogenoemde 'illegalen'. 'In de Sovjettijd werkten zij onder een *deep cover* onder meer in westerse landen. Met behulp van echte paspoorten namen zij een niet-Sovjet-identiteit aan. Via een gat in met name de Canadese administratie konden ze aan Canadese papieren komen. Van de tien illegalen die in 2010 in de Verenigde Staten werden opgepakt, beschikten twee Russische echtparen over de Canadese nationaliteit. De kinderen van een van

deze echtparen, teenagers, wisten niets van het inlichtingenwerk van hun ouders. Later werden deze illegalen met Rusland uitgewisseld', vertelt De Jong. Het voordeel van 'legale' inlichtingenmedewerkers op de ambassade is hun diplomatieke onschendbaarheid. De Jong: 'Zij kunnen nooit voor de rechter worden gebracht vanwege hun spionageactiviteiten, maar hooguit worden uitgezet. Dit geldt niet voor illegalen. Zij lopen een groot risico en mogen geen aandacht van lokale inlichtingendiensten op zich vestigen.' Om een idee te krijgen van het werk van illegalen verwijst De Jong naar de serie *The Americans*. 'Dit is een goed gemaakte serie, maar er zitten dingen in die niet kloppen. Illegalen verblijven soms decennialang undercover in het Westen. Ze moeten als een grijze muis in de massa onder gaan. Het laatste was zij zullen doen is aan *car chases* meedoen of mensen omleggen. Als er iemand moet worden omgelegd, dan sturen Russische inlichtingendiensten iemand uit Moskou die vaak met een omweg naar zijn plaats van bestemming reist. Dat is een kortetermijnmissie', legt De Jong uit. Voor het werven van agenten is meestal een Russische inlichtingenofficier van de ambassade verantwoordelijk. 'Je kunt er namelijk nooit zeker van zijn of die rekrutering afketst. Als een illegaal de rekrutering zou doen, kan zijn cover in gevaar komen. Bij waardevolle agenten zie je wel dat een legale inlichtingenofficier van de ambassade de gerekruteerde aan een illegaal overdraagt. De activiteiten van illegalen zijn voor veiligheidsdiensten doorgaans lastig te traceren. Alleen door verraad in eigen gelederen komt dat naar buiten. Zo werd de Nederlander Raymond P. gerund door een illegaal Russisch echtpaar met echte Oostenrijkse papieren. Dit echtpaar zat in Duitsland. De kans is groot dat Raymond P. in Oost-Azië door een legale Russische inlichtingenofficier is gerekruteerd en vervolgens aan het illegale echtpaar is overgedragen', denkt De Jong.

VOLKENRECHT

De Jong geeft aan niet te weten hoeveel medewerkers van Russische inlichtingendiensten op de ambassade in Den Haag werkzaam zijn. 'Ik heb goede hoop dat de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) dit wel weet. Anders schieten ze in hun taak tekort. Lokale inlichtingendiensten brengen altijd in kaart wie een pure diplomaat is en wie tot het inlichtingenpersoneel behoort. Het zou goed kunnen dat rond een derde van het ambassadepersoneel voor een van de Russische inlichtingendiensten werkt,

maar precieze cijfers zijn niet voorhanden. Er wordt voortdurend door chefs van westerse inlichtingendiensten geroepen dat het Russische inlichtingenwerk al lang weer op het peil van de Koude Oorlog is. Je mag daarom aannemen dat zo'n verhouding best kan kloppen,' stelt De Jong. Dat ambassadepersoneel ook inlichtingenwerk verricht, is omstreden. De Jong: 'Inlichtingenwerk in andere landen is in strijd met het volkenrecht. Het wordt stilzwijgend getolereerd. Alleen als het de spuigaten uitloopt volgen er uitwijzingen.

'TIJDENS MIJN COLLEGES GEBRUIKTE IK DE TERM SPION ALLEEN OM UIT TE LEGGEN DAT HET EEN VERKEERDE TERM IS.'

De recente reeks uitwijzingen van Russische diplomaten uit westerse landen is uitzonderlijk. Normaal gesproken wijzen landen alleen Russische inlichtingenofficieren uit die agressief of hinderlijk te werk gaan of die juist erg bekwaam zijn. Ook bij spionageschandalen vinden er uitwijzingen plaats om te laten zien dat we het niet meer pikken. Doordat westerse landen opener zijn, is het voor Russische inlichtingendiensten gemakkelijker om in westerse landen te opereren, dan andersom.' De Jong benadrukt dat de ene inlichtingenoperatie de andere niet is: 'Bij spionage denk je aan het stelen van geheimen. Veel activiteiten raken aan spionage of zijn onderdeel van een lopende spionageoperatie maar komen niet neer op het stelen van geheimen. Neem bijvoorbeeld het simpele doorgeven van een pakje. Ik zou als Nederlander de Russen een dienst kunnen bewijzen door een pakje door te geven zonder te weten wie de persoon is die het pakje ontvangt. Zo kan ik toch een vitaal onderdeel uitmaken van een operatie en ben ik in de ogen van de Russen een agent, zonder dat ik geheimen steel. Daarnaast is het onderscheid tussen

normale inlichtingenverzameling door een diplomaat en spionage fluide. Een diplomaat praat voortdurend met mensen en verzamelt informatie en inzichten over de politieke situatie in het land waarin hij is gestationeerd. Normaal gesproken steelt hij geen geheimen. Een diplomaat kan vaak wel aan informatie komen die niet meteen in de pers staat. Bij niet alle informatievergaring gaat het direct om spionage. Een officier van de GROe [de Russische militaire inlichtingendienst, *red.*] houdt zich vaak bezig met technologische spionage, bijvoorbeeld op wapentechnologisch gebied. Als zo'n officier naar een technologische beurs van Philips gaat om te kijken wat er zoal is en contacten met aanwezige Nederlanders aanknoopt, dan is dit mogelijk de aanloop naar spionageactiviteiten. Als een diplomaat met iemand een biertje drinkt, dan is dit in principe volkomen legitiem al kan dit uiteindelijk op spionage uitdraaien. De diplomaat kan het contact namelijk aan een inlichtingenofficier overdragen'.

DEKMANTEL

Als de AIVD in juni bekendmaakt dat de dienst voorkwam dat een Russische inlichtingenofficier werkzaamheden voor het Internationaal Strafhof kon verrichten, roept dit direct de vraag op hoe actief Russische inlichtingendiensten nog in Nederland zijn. 'De activiteiten gaan onafgebroken door, zeker nu Rusland onder Poetin op zo'n uitgesproken antiwesterse koers zit. De positie van Russische diensten in het Westen is echter wel lastiger na de recente massale uitwijzingen door vrijwel alle NAVO-lidstaten. Dankzij hun *deep cover* zullen er ongetwijfeld her en der nog illegalen actief zijn, die soms wel tien jaar of langer operationeel actief zijn', verwacht De Jong. In een persbericht maakte de AIVD bekend dat Sergej Tsjerkasov zich voordeed als de Braziliaan Viktor Muller Ferreira. De Rus maakte volgens de dienst 'gebruik van een goed doordachte dekmantel, waarbij hij al zijn banden met Rusland, de GROe in het bijzonder, verhulde.' De Jong merkt later op dat uit open bronnen nog niet zoveel bekend is 'over wat Tsjerkasov precies als inlichtingenofficier heeft uitgespookt' en hoe hij precies tegen de lamp liep. De Jong: 'Het kan zijn door een stommeit van zijn kant. De kans lijkt me ook reëel dat het komt door verraad binnen de eigen organisatie. Zo is het historisch vaak gegaan, maar precies weten we dat in dit geval niet. Illegalen zijn voor een westerse veiligheidsdienst doorgaans heel lastig te traceren, dus de kans dat je er een pakt zonder informatie vanuit het andere kamp is niet groot.' ♦

BELANG VAN DOORZETTINGSVERMOGEN BIJ MAATSCHAPPIJKUNDE

OEFENEN, OEFENEN, OEFENEN...

Voor leerlingen met een andere achtergrond kan een herexamen gemakkelijker zijn dan het examen uit het eerste tijdvak. Dat dat niet alleen met de inzet van de leerling en de docent heeft te maken bleek dit jaar bij het examen van maatschappijkunde.

SONJA KOETEN

De examenperiode is altijd een spannende tijd voor leerlingen en docenten. Beiden weten wat er op het examen kan komen, maar kennen nooit exact de vragen die zullen worden gesteld. Voor mij als docent maatschappijkunde van een vierdejaars vmbo-gemengde-leerweg-klas is het ook iets bijzonders: je begeleidt de leerlingen naar volwaardig burgerschap. Ik had afgelopen twee jaar de luxe om een klas van zeven leerlingen op het examen voor te bereiden. Zes daarvan slaagden direct, één leerling moest herkansen.

Foto: Remy Gieling | Unsplash

Menig docent zal bij een herkanser vaak denken dat het een leerling betreft die niet oplet in de les, nooit vragen stelt en geen huiswerk maakt. Dit was echter een leerling die altijd actief meedeed met de les, altijd vragen stelde en vrijwel altijd haar huiswerk maakte. Deze leerling werkte keihard, maar moest toch herkansen. Ze heeft moeite met de taal. Ze is vijfenhalf jaar geleden vanuit Syrië naar Nederland gevlucht, kwam binnen als vmbo-kader-leerling en heeft zich tot de gemengde leerweg opgewerkt. Toen bekend werd dat zij haar examen niet had gehaald heb ik een week lang, elke dag, een-op-een, anderhalf à tweeëneenhalf uur oude examens met haar geoefend.

BEGRIP

Eerst bespraken we haar gemaakte examen en keken wat er was misgegaan. Uiteraard ging het niet om het leren want als ik de vraag anders stelde dan kon ze deze wel beantwoorden. Waar het mis ging was het begrijpen van de teksten en de vragen. Woorden als *uitgangspunt*, *criterium* en *vraagstuk* had ze niet geleerd en kon ze ook niet begrijpen na het woordenboek te hebben geraadpleegd. Hiervan hebben we samen andere woorden gemaakt en is zij ermee gaan oefenen. De volgende dag kwam ze terug met een examen van vorig jaar dat ze thuis had gemaakt. Elk woord dat ze niet begreep had zij opgezocht. Om het gehele examen te snappen had ze vijf uur nodig. Dat examen had ze al veel beter gemaakt dan het examen van dit jaar.

Oefenen blijkt het code-woord en dat heeft zij een week lang gedaan tot de donderdag van het herexamen. Na het examen kwam ze even bij me langs. Met een voorzichtige blik vertelde ze dat ze niet elk woord had begrepen maar

wel een beter gevoel over het examen had. Ze gaf aan het examen gemakkelijker te vinden en dacht dit examen beter te hebben gemaakt dan het examen van het eerste tijdvak.

VERSCHIL

Nu was het mijn beurt. Terwijl ik het examen bekeek en tegelijkertijd haar examen beoordeelde viel het mij op dat waar het examen in het eerste tijdvak de meeste meerkeuzevragen vier antwoordmogelijkheden tellen, het examen in het tweede tijdvak er meestal drie geeft. Dit scheelt tijd bij het opzoeken en begrijpen van de antwoordmogelijkheden. Ook werd in het tweede tijdvak minder naar herkenning van een begrip uit de tekst gevraagd, iets dat voor een NT2-leerling soms heel lastig is. Daarnaast waren de teksten in het bronnenboekje korter, dat ook fijn is voor een NT2-leerling. De vraagstellingen in het herexamen waren korter en begrijpelijker dan die in het eerste tijdvak.

De beoordeling van antwoorden is en blijft soms lastiger dan je denkt. Je beoordeelt een leerling met een grote gunfactor, maar moet wel objectief blijven en je wilt geen verschillen met een tweede corrector. Daarnaast is de zinsopbouw van een NT2-leerling soms best een puzzel. Je leest antwoorden waarvan een deel goed is, maar een ander deel nergens op slaat. Tijdens een schoolexamen zou je dan een half punt geven bij een een-punts-vraag. Op een centraal examen is die optie er niet. Uiteindelijk had de leerling toch mooi 31 van de 62 punten behaald, hetgeen waarschijnlijk betekent dat deze leerling 1 juli te horen heeft gekregen dat zij is geslaagd! Hard werken wordt beloond. ♦

Sonja Koeten is docent maatschappijleer en maatschappijkunde op Scholengemeenschap Gerrit Rietveld in Purmerend.

BESTRIJD ONRECHT MET JOUW KLAS

van 20
november
tot aan
de kerst-
vakantie

Overal ter wereld klimt deze winter jong en oud in de pen. Ze schrijven brieven aan koningen, presidenten en ministers. Ze vragen om de vrijlating van mensen die gevangenzitten omdat ze een grote mond hadden of discriminatie tegen wilden gaan. Ze schrijven opbeurende woorden en tekenen kaarten. Zo steunen ze mensen die groot onrecht is aangedaan.

DOE OOK MEE

Schrijf en teken met jouw klas voor mensen die onze steun hard nodig hebben tijdens Amnesty's **Write for Rights**. Bestel nu alvast het schrijfpakket met materialen voor primair en voortgezet onderwijs of mbo op amnesty.nl/scholen.

Bestel **NU**
het gratis
Write for Rights-
pakket!

AMNESTY
INTERNATIONAL

BEZOEK OOK DE

M&P

Ga naar www.maatschappijenpolitiek.nl
voor artikelen, lestips en oude nummers

**VOOR DOCENTEN DIE WILLEN WETEN WAT ER SPEELT
EN INSPIRATIE WILLEN OPDOEN VOOR HUN LESSEN**

OPDRACHT VOOR HET SCHRIJVEN VAN EEN BELEIDSADVIES

BETEKENISVOLLE LES OVER MAATSCHAPPELIJKE PROBLEMEN

Een school functioneert als maatschappij in het klein: leerlingen komen mensen tegen die zij anders niet zouden ontmoeten, ze leren dat hun mening niet altijd correspondeert met die van een ander en ze leren dat hun visie op maatschappelijke problemen afwijkt van anderen. Om actief je mening uit te dragen moet een ander je mening wel te horen krijgen. Tijdens zijn lessen maatschappijleer heeft Bart Derksen een opdracht ontworpen waarbij leerlingen hun mening uiten in een brief die zij naar een politicus sturen.

BART DERKSEN

Foto: Martijn Beekman / Rijksoverheid

In mijn lessen begon ik mijn leerlingen te vragen naar hun mening over verschillende maatschappelijke problemen, maar alsnog was ik zoekende naar de volgende stap. Als een leerling een mening heeft maar er luistert niemand naar, wat is dan de waarde van een mening over een maatschappelijk probleem?

ADVIES

Als volgende stap bedacht ik uiteindelijk een opdracht waarbij leerlingen een beleidsadvies over hun gekozen maatschappelijke probleem moesten ontwerpen. Het beleidsadvies moest dan als zakelijke brief verzonden worden naar een politicus die het maatschappelijke probleem het best zou kunnen aanpakken. Hiervoor moesten de leerlingen op zoek gaan naar juiste de persoon binnen de overheid om aan te spreken. Afhankelijk van het maatschappelijke probleem kozen de leerlingen politici uit de gemeente, de provincie of juist uit de landelijke politiek. Ook zochten de leerlingen op het internet naar de naam en de functie en het (post)adres van degene aan wie zij de brief wilden sturen.

Voor de opdracht moesten de leerlingen kunnen onderbouwen waarom ze juist voor deze persoon hadden gekozen. Een aantal leerlingen zag niet in waarom zij een maatschappelijk probleem moesten onderzoeken, laat staan waarom zij überhaupt nog naar school moesten gaan. Ze leerden toch niets interessants! Deze commentaren hebben de leerlingen uiteindelijk ook uitgewerkt en verzonden naar onderwijsminister Robbert Dijkgraaf. Andere leerlingen stuurden brieven over het milieu naar minister Micky Adriaanse (Economische Zaken en Klimaat), over krapte op de arbeidsmarkt naar minister Karien van Gennip (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) of over de hoogte van de belasting naar minister Sigrid Kaag (Financiën). De meeste leerlingen kregen ook reacties op hun brieven. Hoewel de reacties veelal in 'grote mensen taal' waren, leek hen dat niet veel uit te maken. De brieven worden gezien en de mening van de leerlingen wordt gehoord! ♦

Bart Derksen is als docent maatschappijleer/maatschappijkunde verbonden aan het Citadel College in Nijmegen

Elk jaar probeer ik mijn derdeklassers (vmbo-bk) iets te leren over maatschappelijke problemen en de rol van de politiek hierin. Ieder jaar krijg ik dezelfde soort blikken van leerlingen. Over het algemeen zien ze veel maatschappelijke problemen. Soms hebben ze er persoonlijk mee te maken gehad, andere keren kennen ze de problemen vooral uit het nieuws, maar de blikken blijven hetzelfde. Wat kunnen zij aan de grote problemen in de buurt, in de regio of in Nederland doen? Volgens de theorie is een maatschappelijk probleem een situatie waar veel mensen last van hebben, waar verschillende meningen over bestaan, en waarbij de politiek betrokken is of zou moeten zijn. Maar wat heeft een 15-jarige hier in de praktijk aan? De meeste leerlingen die ik lesgeef, weten over het algemeen genomen wel wat het verschil is tussen maatschappelijke en persoonlijke problemen. Ze weten ook dat ze nog niet mogen stemmen en hierdoor voor hun gevoel weinig invloed op de politiek hebben. Hoe kan ik als docent dan de les over maatschappelijke problemen betekenisvol maken voor mijn leerlingen?

WERKVORM

Machtenveld Stikstofcrisis

De werkvorm *Machtenveld* is een schematische weergave van de instituties binnen de trias politica. Met hokjes, kleuren en pijlen is aangegeven hoe de verschillende instituties zich tot elkaar verhouden en elkaar beïnvloeden. In deze werkvorm vullen de leerlingen de instituties in op de juiste plek in het machtenveld. Daarna koppelt de docent de trias politica aan de stikstofcrisis.

LEERDOELEN

- Leerlingen leren wat de trias politica is, welke instituties bij de drie verschillende machten horen en hoe deze instituties zich tot elkaar verhouden.
- Leerlingen leren wat de trias politica met de stikstofcrisis heeft te maken.

DUUR

20 - 30 minuten

BENODIGDHEDEN

Smartboard

WEBSITES

- Teun van den Elzen, *Wat is een democratische rechtsstaat?*, www.youtube.com/watch?v=15bckdUUeGM
- <https://tools.prodemos.nl/krachtenveld/#/tool/machtenveld>
- RTL Z, *Grote paniek in Den Haag door stikstofbesluit*, www.youtube.com/watch?v=dRAfYY0PYYw

INTRODUCTIE

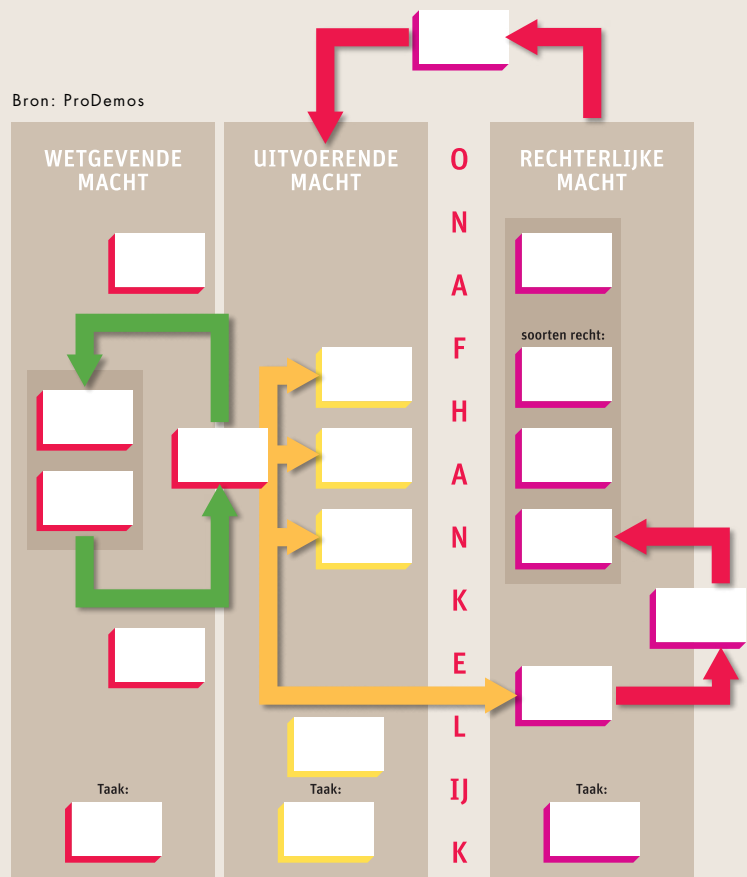
1. Vertel dat de klas aan de slag gaat met het koppelen van de trias politica aan de stikstofcrisis.
2. Bekijk klassikaal een deel van de video van Teun van den Elzen over de democratische rechtsstaat, namelijk het stukje over de trias politica. Dit is minuut 0:43 tot 2:39.
3. Laat de tool *Machtenveld* op het digibord zien. Maak tweetallen en vraag elk tweetal ook naar deze tool te gaan op een smartphone/device. Behalve via de directe link is deze ook bereikbaar via:
 - a. [Tools.prodemos.nl](https://tools.prodemos.nl/);
 - b. Klik op 'Start';
 - c. Klik op 'Krachtenveld'; en
 - d. Kies 'Machtenveld'.
4. Geef de leerlingen 10 minuten om samen de tool in te vullen en geef aan dat dit daarna klassikaal zal worden nabesproken. Loop tijdens de 10 minuten rond om leerlingen op weg te helpen als ze vastlopen.
5. Bekijk klassikaal de video van RTL Z, tot minuut 2:50.
6. Vertel de leerlingen: 'Ook bij de stikstofcrisis zie je de trias politica aan het werk'. Vraag

de leerlingen om de vetgedrukte tekst aan te vullen.

- a. De **minister/Tweede Kamer** maakt een voorstel om te veel stikstof tegen te gaan.
 - b. De **ministers/provincies/ambtenaren** voeren de stikstofregels uit.
 - c. De **rechter** oordeelt over of de overheid zich aan zijn eigen stikstofwetten en aan andere wetten houdt.
7. Vraag de leerlingen: 'Wat gebeurt er als de overheid de stikstofregels niet aanpast?'. Antwoord: dan kan de rechter de overheid dwingen om dat wel te doen. Ook kan de Europese Unie boetes uitdelen als landen zich niet aan de regels houden. ♦

TIP | Als het invullen van het gehele Machtenveld voor de klas te lastig is, kan ervoor worden gekozen om alle antwoorden die bij een pijl horen al in te vullen. Zo maak je de verbanden al duidelijk en hoeven alleen nog de juiste begrippen in het Machtenveld te worden geplaatst.

(Bron: ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat, Den Haag)

Eerst wil graag een kleine bekentenis van persoonlijke aard doen. Ik had me buitengewoon verheugd op de Docentendag van 16 juni jongstleden. Het is al enige tijd geleden dat we elkaar hebben ontmoet en een informatieve en gezellige dag hebben gehad, in zo'n prachtige zaal als de Haagse Grote Kerk. Ik keek er naar uit en juist die week werd ik door het coronavirus gevelde. Hoe groot is de kans...? Het toeval wil dat ik, om dezelfde reden, de dinsdag daarvoor een grote conferentie over burgerschap moest missen. Dit initiatief van de gemeente Rotterdam en de Hogeschool Rotterdam (mijn werkgever) moest ik, nota bene als een van de organisatoren, laten schieten. Kortom, in een week gingen twee mooie dagen met en van collega's aan mijn neus voorbij. Dat was niet leuk. Ik heb begrepen dat de Docentendag weer ouderwets geslaagd was.

De vakvernieuwing bovenbouw, waaronder voor het verplichte vak maatschappijleer, is nog niet begonnen of de vakvernieuwing onderbouw gaat plaatsvinden. Of misschien is vernieuwing hier een te groot woord: de kerndoelen van de onderbouw worden herzien en geactualiseerd. Is dit voor docenten in maatschappijleervakken interessant? Zeker. Leest u maar.

Eerst de procedure. Die volgt feitelijk nauwgezet de procedure die ook voor maatschappijleer is gekozen. Er komt een procesregisseur, die een vakvernieuwingscommissie van vakdeskundigen, didactici en docenten leidt. Zij herzien de kerndoelen, waarbij vakverenigingen en externe adviseurs meekijken. Deze procedure is bij dit schrijven net begonnen met het werven van procesregisseurs. Na de zomer volgt de werving van commissieleden.

Bij de onderbouw gaat het niet om kerndoelen of eindtermen voor schoolvakken, maar voor leergebieden. In de onderbouw zijn dat leergebieden als Nederlands, Rekenen en wiskunde, Mens en natuur en Mens en maatschappij. De huidige kerndoelen voor de gehele onderbouw, 58 in totaal, zijn in deze leergebieden ondergebracht. De wet geeft aan dat een aantal schoolvakken toeleverend is voor deze leergebieden. Het is aan de scholen om deze kerndoelen in onderwijsprogramma's om te zetten. Veel scholen kiezen voor een van deze twee varianten: (i) Leergebieden worden integraal op het rooster gezet (Mens en maatschappij bijvoorbeeld) en leerlingen krijgen dat als vakken en (ii) de leerlingen krijgen de toeleverende vakken voor het leergebied (bijvoorbeeld aardrijkskunde of geschiedenis).

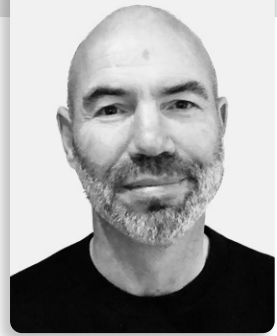
Opmerkelijk is dat binnen het leergebied Mens en maatschappij twee of drie kerndoelen staan die naar maatschappijleer 'neigen': (i) over cultuur en levensbeschouwingen, leefwijzen en respect voor verschillen; (ii) over het politieke bestel en democratie; en (iii) over vragen die over maatschappelijke verschijnselen kunnen worden gesteld. Tegelijkertijd is maatschappijleer *niet* een van de wettelijk, toeleverende vakken en zijn docenten maatschappijleer beperkt bevoegd als Mens en maatschappij integraal is ingeroosterd. De NVLM heeft dit altijd merkwaardig gevonden: er ligt inhoudelijk een mogelijkheid (via deze kerndoelen) een doorlopende leerlijn van sociale en politieke wetenschappen in het voortgezet onderwijs te realiseren, en zo aan burgerschap bij te dragen, maar de wet houdt dit tegen.

Welnu, er is een grote kans dat hieraan een einde komt. De structuur van leergebieden blijft, maar er zijn belangrijke veranderingen. Ten eerste is het uitdrukkelijk de bedoeling dat de kerndoelen, explicieter, operationeler, concreter worden. De kerndoelen worden thans als te vaag en daarmee als te vrijblijvend beschouwd. Ten tweede komen er twee leergebieden bij: Digitale geletterdheid en... Burgerschap. Het regeerakkoord legt veel accent op burgerschap en de minister acht burgerschap een kernvaardigheid.

Wat moeten we hier nu van vinden? Zou dit leergebied betekenen dat er een soort maatschappijleer als apart leergebied wordt ontwikkeld? Tegelijk bevinden zich talloze burgerschapsinhouden in diverse bestaande vakken en huidige leergebieden, maatschappijleer inclusief. Wat gebeurt met deze schoolvakken (het onze) als dit nieuwe leergebied deze burgerschapsinhouden daaruit wegsnoept? En wat is dan het precieze onderscheid tussen het leergebied Mens en maatschappij (let wel: dat straks een operationeler karakter krijgt) en dit nieuwe leergebied? Welke samenhang krijgen deze kerndoelen dan?

We zullen dit moeten afwachten. Het lijkt logisch sociaalwetenschappelijke kerndoelen aan het leergebied Mens en maatschappij toe te voegen en voor gelijke bevoegdheden voor dit leergebied te strijden. Ook moeten we kijken hoe het leergebied Burgerschap zich ontwikkelt. Hoe dan ook zullen sociaalwetenschappelijke inhouden sterker in de onderbouw een plaats krijgen, zo is ons vermoeden.

Wilt u mee ontwikkelen? Houd dan de wervingscampagnes na de zomervakantie in de gaten.

Marcel Mooijman voorzitter NVLM | www.nvlm.nl

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat

Vergroot je kennis over de democratie en rechtsstaat!

ProDemos voor pabo-studenten en leraren in opleiding

ProDemos biedt leraren in opleiding verschillende programma's; in politiek Den Haag en op de onderwijsinstelling. Tijdens het programma Politiek en Didactiek leren de studenten in politiek Den Haag hoe ze op een leuke en laagdrempelige manier politiek bespreekbaar kunnen maken in de klas. Ook bezoeken ze tijdens dit programma de Tweede Kamer, en gaan ze zelf aan de slag met onze interactieve werkvormen. De begeleiders van ProDemos kunnen ook naar je toekomen voor een workshop. Bijvoorbeeld over de rechtsstaat of staatsinrichting. Tijdens deze workshops staan verschillende interactieve werkvormen centraal, die je studenten kunnen gebruiken tijdens hun eigen lessen!

Kijk in onze keuzehulp welke programma's het beste bij jouw studenten passen!
prodemos.nl/keuzehulp

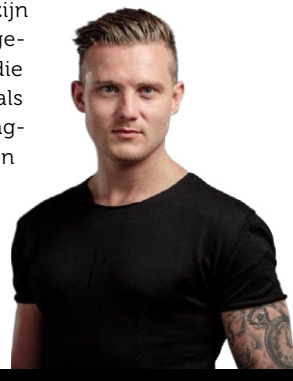
BART

REALISME

Terwijl ik dit schrijf ben ik nog heerlijk aan het genieten van de welverdiende zomervakantie. Heerlijk genietende van een zorgeloos bestaan. Bootje huren, drankje erbij, verbranden terwijl je iets te lang in de zon hebt gelegen om daarna jolig te roepen 'Vandaag een tomaatje, morgen een chocolaatje!'. Heerlijk, want ach, wat maakt het uit!

Natuurlijk sluit ik mij niet af van het nieuws. We moeten wel een beetje bijblijven. Ik heb geluk want de NOS-app blijft mij maar pushberichten sturen met de ene helse tekst na de andere: crisis dit, crisis dat, drinkwater op, paniek, paniek, paniek! Heerlijk, zo tijdens een ontspannen vakantie, maar mag ik mij wel goed voelen terwijl de wereld in brand staat? Moet ik me niet enorm schuldig voelen?

Natuurlijk, met een beetje alarmisme is niets mis, dat snap ik ook wel. De wereld gaat immers niet vanzelf 'vooruit'. Daar is actie voor nodig. Er is dus behoefte aan een snufje pessimisme. Pessimisten creëren een gevoel van urgentie om de ondergaande wereld te redden! We leven in een hallucinant worstcasescenario waar de alarmbellen continu aanstaan. Maar is dit wel terecht? Als je mensen vraagt hoe het met ze gaat zullen ze vaak 'goed' zeggen, als je vraagt hoe het met de maatschappij gaat zullen ze zeggen dat het slecht gaat. Best apart, maar noem mij een tijd in de geschiedenis waarin het beter was dan nu? Ik zou het niet weten. Zelfs Jan Terlouw met zijn touwtje uit de deur - die blijkbaar ironisch genoeg een net zo romantisch beeld van de geschiedenis heeft als Thierry Baudet - heeft feitelijk ongelijk. Ook hij verwijst naar een tijd die nooit heeft bestaan. Kijk maar naar de cijfers. De tijd van je jongere jaren herinner je vaak als zorgelozer omdat je je een stuk minder bewust was van al het leed op de wereld. Maar laaggeletterdheid neemt af, we kennen een ongekende welvaart, bijna alle vormen van geweld zijn de laatste eeuwen sterk afgenomen, zelfs met het milieu gaat het beter, lucht en rivieren zijn schoner dan decennia terug, en voedsel is veiliger, gezonder en gevarieerder geworden. Mijn studenten hoor ik echter steeds vaker roepen: 'Ik weet niet of ik later wel kinderen wil als ze in deze wereld moeten opgroeien'. Bewustzijn is goed, realistisch zijn is beter. Werk aan de winkel komend schooljaar!

BART VAN DEN HANENBERG | mbo-docent

M&P

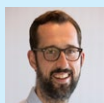
MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

Bas
Banning

Marian
van den
Berge

Wolter
Blankert

Koen
Dogterom

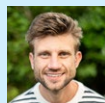

Linda
Oonk

Koen
Vossen

COLUMNISTEN

Stef van
der Linden

Bart van den
Hanenberg

EINDREDACTIE

Maarten Cras

OPMAAK

Lidewij Spitshuis | lidewij.net

ART DIRECTION

Jenny Kan | jenniness.com

OMSLAGFOTO

ANP/Hollandse Hoogte/Phil Nijhuis

DRUK

EDG Media

UITGEVER

ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht.

Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abonnements.

Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingenmateriaal, indien dit geschiedt zonder winst oogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.

Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.